

ÉDES ANYANYELVÜNK

XI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1989. JANUÁR-MÁRCIUS
ÁRA: 10,50 FORINT

A Budapesti Evangélikus Leánygimnázium diákjainak ajándéka 1937-ben: felavatták Kufsteinban az egykor ott raboskodó magyarok emléktábláját. – A kufsteini vár

A tartalomból:

Czibere Tibor:
Intézményesen
vállalnunk kell
a mozgalom
folytatását!
Grétsy László:
Érdemes-e
szópályázatot hirdetni?
Balabán Péter:
Miért indián?

Rácz Endre: „Életét
vesztette, amikor...”
Berényi Zsuzsanna
Ágnes: Mi volt
a SZEMBE?
Kovalovszky Miklós:
Régi mértékneveink
Halmai Levente:
Gyepsí, szörf
és társaik

Tompa József:
Őt se felejtse el,
magyar olvasó!
Z. Szabó László:
Az anyanyelv és
a szülőföld
vonzásában
Gerendeli György:
Kokó, Cila
és társaik

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztőbizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztőbizottság:

Deme László

Fábián Pál

Fülöp Lajos

Grétsy László

Heltainé Nagy Erzsébet,

Koltói Ádám,

Rácz Endre,

Szepes Gyula,

T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő

és Kaján Tibor

készítette.

Szerkesztőség:

Budapest,

Csanády utca 28/a

1132

Telefon: 402-808

Kiadja:

a Pallas Lap- és

Könyvkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Németh Jenő

vezérigazgató

Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a hirdalkézbesítő postahivataloknál és a
Posta Központi Hirlapirodánál (posta-
cím: Budapest, V., József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a KHI 215-
961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfi-
zetési díj: fél évre 19 Ft, egy évre 38 Ft.
Külföldiek részére előfizethető a „Kul-
túra” Könyv és Hirlap Külkereskedel-
mi Vállalatnál, H-1389 Budapest, pos-
tafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (897125/20)

HU ISSN 0139-9457

MGKSZ Ny. – 88.054

Typopress

Miért indián?

Azt mondja a rokonszenves bemondó-
hölgy az időjárásjelentés beharangozása
gyanánt a tévéhíradó 1988. szeptember
10-i harmadik kiadásában, hogy „az indi-
án nyár vagy – ahogy mások mondják – a
vénasszonyok nyara...”

Nincs itt valami sorrendbeli vagy egyéb
tévedés? Eddig úgy tudtam, hogy *mi*
mondjuk a kellemes késő őszi napokat, sőt
újabbán már a kora őszi napokat is *vénasszo-
nyok nyarának*, és *mások*, nevezetesen az
észak-amerikaiak *Indian summer*-nak,
vagyis *indián nyárnak*.

Jónéhány éve különösen divat nálunk
az angol-amerikai szavak, kifejezések át-
vétele, tükörfordításban vagy eredetiben.

CSÓRÓ
SZNOB

De legalább ne tegyünk úgy, mintha mi
találtuk volna ki azokat, hanem nyugod-
junk bele, hogy sznob-ország vagyunk.
Vagy lettünk? Tudj' isten.

Különben – helyesbíték. Ne nyugod-
junk bele! Ne legyünk! Mármint szno-
bok.

Balabán Péter

Pénz, pénz és pénz

Forog a pénz ... Gondolataink pedig a
pénz körül forognak.

A *financiális nómenklatúrából* – akarom
mondani a pénzügyi kifejezések tárházá-
ból – naponta meríthetünk, hol az árákról,
hol a bérekről, hol pedig az adóról vitat-
kozva.

A szaknyelvben megbocsátható, sőt né-
ha elkerülhetetlen egy-egy idegen szó.
A *konvertibilis* forint nyilván nem ponto-
san ugyanazt jelenti, mint az *átváltható*
– bármilyen pénznemre átváltható – fo-
rint. Az *innováció* meg az *infrastruktúra* is
túlságosan összetett, bonyolult fogalom
ahhoz, hogy egyetlen magyar szóval he-
lyettesíthetnénk. Azt azonban már hibá-
nak érzem, ha a szakkifejezéseket a hét-
köznapi élet más területein is lépten-

nyomon használjuk, csak azért, mert úgy
hisszük: idegen hangzásukkal nagyobb
respektust – azaz hogy *tiszteletet*, *elismerést*
– vívhatunk ki magunknak.

Konvertálható áruféleség helyett példá-
ul elég, ha csak *beváltható*, *cserélhető* árut,
terméket mondunk.

„A pénzemet új bútortba *investálom*”.
Érthető ez is, ám egyszerűbb, természet-
esebb, szerényebb, ha azt mondom: a pén-
zemen új bútort *veszek*.

Ha pedig közhirre tetetem, hogy *mo-
mentán* *financiális problémákkal* *vagyok*
kénytelen konfrontálni, hitelezőim úgyis
azt hüvelykezik ki a fellengzős mondatból,
hogy – üres a zsebem.

Gyárfás Endre

Tartalom

Balabán Péter: Miért indián?	B II
Gyárfás Endre: Pénz, pénz és pénz	B II
Czibere Tibor: Intézményesen vállalnunk kell a mozgalom folytatását!	1
G. Varga Györgyi: Kefírtet?	1
Grétsy László: Erdemes-e szópályázatot hirdetni?	2
(koltói): Humorgó	4
Rácz Endre: „Életét vesztette, amikor...”	4
Szepes Gyula: Utasítások útvesztőjében	5
Tompai József: Őt se felejtse el, magyar olvasó!	6
Berényi Zsuzsanna Ágnes: Mi volt a SZEMBE?	7
Kovalovszky Miklós: Régi mértékneveink	8
Halmai Levente: Gyepsi, szörf és társaik	9
Fábián Györgyné: A „Beszélni nehéz!” – a nyelvtanórákon	10
Z. Szabó László: Az anyanyelv és a szülőföld vonzásában	11
Büky László: A köznyelvi kiejtés szerint!	12
Bozsik Gabriella: Petőfi hid, Bodrog-hid, Lánchíd	12
Graf Rezső: „A derék ifjakban lángolt a hazai nyelv szerelme...”	13
Gerendeli György: Kokó, Cila és társaik	13
Heltainé Nagy Erzsébet: A nyelvtudomány kérdéseinek újrafogalmazása	14
Hajdú Mihály: A legújabb magyar tájszótárakról	15
Nyelvünk játéka	16
Postaláda	B IV

Intézményesen vállalnunk kell a mozgalom folytatását!

Czibere Tibor művelődési miniszter beszéde az „Édes anyanyelvünk” – verseny megnyitóján, Sátoraljaújhely, 1988. október 21.

A széphalmi mester, akinek emlékét nemcsak a szobor, a sír, az emlékmúzeum, az egykori megyeháza és benne a levéltár őrzi, jól érzékelhetően jelen van Sátoraljaújhely, a szomszédos Sárospatak, a környék, Borsod-Abaúj-Zemplén megye mai szellemi életében; s 15 éve egyik ihletője, éltetője az országos nyelvhasználati versenynek. Engedjék hát meg, hogy most előhívjam a több mint másfél évszázadnyi múltból Kazinczy Ferencnek a nyelvről vallott három fontos tételét!

Az első gondolat talán legtöbbször idézett mondata a nyelvújítási harcot lezáró szép tanulmányának, s így hangzik: „*A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb disze a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.*” Tudjuk, milyen meghatározó erejű tanúságtétel volt ez a mondat megszületése idején, 1819-ben, s látjuk azt is, mennyire időszerű napjainkban. Jó arra gondolni, hogy egyre többen élnek és tevékenykednek annak tudatában, hogy erre a kincsre

vigyázni kell, hogy ezt a díszet méltóképpen kell tisztán tartanunk...

A Kazinczytól vett másik gondolat a tübingai pályaműből való, amelyben írónk – az abszolutizmus nehéz időszakában – a nyelvnek a tudás terjesztésében betöltött szerepét emeli ki. Azt mondja: „... a haza nyelvétől megtagadott gond nemcsak azt a kárt szüli, hogy a tudományok és mesterségek nem juthatnak közforgásba; hanem azt is azonfelül, hogy maga a tudomány nem kap annyi gyarapítót, mint különben kaphatna.” Arra figyelmeztet nagy klasszikusunk, hogy a nyelv – mint a gondolkodás, az ismeretsajátítás, a gondolatközvetítés eszköze – az általános műveltség, a tudományosság szempontjából is meghatározó jelentőségű. Nemcsak a lélek, hanem az elme is pallérozódik, gyarapodik általa. E tanulság ugyancsak jelenünk egyik törekvését igazolja, hiszen ha nem vétezzük föl az új nemzedéket a gondolatátvitel és a gondolkifejezés képességével, akkor megrekedünk az ismereteknek, az összefüggések felismerésének egy alacsonyabb szintjén; épp a legalapvetőbb eszköz hiányzik akkor a világ legdinamikusabban fejlődő társadalmának követéséhez...

A harmadik idézet egy nagy tanul-sághoz visz közelebb bennünket. Ka-

zinczy Ferenc arra is tanít: „*A hazai nyelv a nemzeti szeretetnek legszorosabb kapcsa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggatott, s egy testet többé nem tézen.*” E mondat igaza mennyire időszerű! A nyelv közösségteremtő erejére emlékeztet bennünket; arra, hogy az azonos nyelvet beszélők – a közös történelmi múlt s az együtt megélt jelen köteléke által erősítve – megtalálhatják egymást, s olyan szilárd kapcsolatot fűzi őket egybe, amely megtartó erő a nehéz időkben. Volt idő, amikor szégyelltük az erre való hivatkozást, amikor gyanús lehetett a közös nyelv, a közös nemzettudat jelentőségének hangoztatása; ma viszont meggyőződéssel vallhatjuk, hogy ez segíthet egységünk és cselekvőképességünk, megújulásunk és jövőnkbe vetett hitünk megtalálásában. A nemzeti szeretetre nagy-nagy szükségünk van!

Kazinczy éppen 180 évvel ezelőtt vetette papírra az imént idézett mondatot, amelynek folytatásából kiderül, hogy a „két hazára”, Magyarországra és Erdélyre gondolt, amikor „részekre szaggatott” nemzetről beszélt. Ma is vállalhatjuk azt a következtetést, hogy a nemzeti szeretet nem állhat meg az országhatárnál, s hogy a nyelv teremti kapcsolatot a más-más államban élő, de azonos kulturá-

Jobbára csak akkor figyelünk föl az élőnyelvben felbukkanó új jelenségekre, amikor azok már széles körben használatosak, hacsak a véletlen még idejekorán nem siet a kutató segítségére. Kényszerű kórházi tartózkodásom során a következő párbeszédre kaptam föl a fejemet:

– Hoztál kefirtet?

– Kefirtet is, linzertet is hoztam.

Hogy is van ez? A kefir és a linzer tárgyraggal kefir-t, linzer-t formában szabályos (feltéve, hogy az utóbbi nem lindzer formában ejtődik); a kefirtet, linzertet úgynevezett elemisméltéles alak, a kétszer kitett tárgyrágos forma édestestvére a nagyon vulgáris aztat, eztet változtatnak. Nyelvteni értelemben semmi különbség nincs közöttük, de stílusértékük, használati körük eltér egymástól: különbözik a társadalmi helyzetük. Az aztat, eztet vitathatatlanul a műveletlen beszéd egyik jellemzője. Az én forrásaim nem is mondanak ilyet. Beszédük elég gondozott, nem követnek el súlyos nyelvi vétségeket, helyesírásuk megfelel iskolai végzettségüknek: érettségizett, különböző életkorú nők, a legfiatalabb harminc, a legidősebb nyolcvan év

Kefirtet?

körül van. Eleinte azt hittem, hogy csupán családi nyelvhasználatbeli jelenséggel találkozom, de erre rácafolat a valóság: egymást nem ismerő beszélőktől vannak kefirtet adataim.

Az előbbihez hasonló társadalmi rétegből való beszélőtől hallottam a következőket: „Olyan finoman tusolóztam délután!” A nyelvünkben nagyon fiatal jövevény főnév, a ’zuhany’ jelentésű tus szokásosan -l igeképzővel járja: tusol, a kiejtésben esetleg tussol, tehát a tusoltam szó illetet volna az idézett szövegbe. A tusolóztam alighanem hibás szóelemzés eredménye. Kétféle szóalak típus is mintául szolgálhatott – nem tudatos vagy féltudatos – téves elemzésnek. Az egyik lehetőség, hogy a beszélő a tusoló főnevet vette alapul, ehhez kapcsolta a főnévből igét alkotó, igen termékeny -z(ik) képzőt. Ennek a szóalkotásnak az a hibája, hogy ez a képzőnk

nem szokott helyet jelölő főnevekhez járulni. A másik elemzési lehetőség: tus főnév + -l képző, amely főnévből cselekvő igét hoz létre + -ózik (~ -ódzik) visszaható igeképző. Ez szabályos alakulat volna (vö. burkol – burkolózik), csak éppen főlősleges képzőhalmaz. A tusol vagy még inkább a zuhanyszó is jól megfelel a közlés tartalmának.

A szokatlan nyelvhasználatbeli jelenségek sorsát meghatározhatja, hogy milyen társadalmi közegben lépnek föl. Az iskolázottabb és a fiatalabb társadalmi rétegekből származó újítások könnyebben törnek utat maguknak, mint az iskolázatlan beszédből valók.

Be kell vallanunk, nem tudjuk megbízható módon megállapítani, hogy a szóban forgó jelenségek milyen mértékben terjedtek el. Ezért kérjük olvasóinkat, írják meg szerkesztőségünknek, hogy találkoztak-e már a kefirtet, linzertet (lindzertet), tusolózik szóalakokkal, s adataik milyen életkorú, nemű és iskolázottságú beszélőktől származnak. Előre is köszönjük a szíves közreműködést.

G. Varga Györgyi

lis örökségből táplálkozó testvércsoportok között...

Nem tartom magamat illetékesnek arra, hogy nyelvművelésünk, nyelvhasználati gondjaink időszerű problémáival foglalkozzam. Megteszik azt a szakemberek – zsűritagok és felkészítő tanárok – itt is. Kötelességemnek tartom viszont, hogy támogatásam azokat a vállalkozásokat, amelyek anyanyelvünk igényes használatát szolgálják az ifjúság körében. A Művelődési Minisztérium a Kazinczy-díj Bizottság révén részt vállal a kiemelkedő teljesítmények elismeréséből, a pedagógusjelöltek, valamint a középfokú iskolák Kazinczy-érmekért folyó versenyének szervezéséből, az általános iskolásoknak szóló Kazinczy-jutalom elnyerését célzó kiejtési versenyek további szélesítéséből. Ezek sorába illeszkedik már másfél évtizede a sátoraljaújhelyi verseny is. Örömről szolgál, hogy az alsó foktól a felsőoktatásig ível ez a mozgalom, amely tudatosítja a helyi vetélkedések sokaságától az országos győztesek szűkebb köréig tanulói ifjúságunkban a megszólalás felelősségét.

Nem mulaszthatom el, hogy ne említsem itt e mozgalomra szélesedett ügy egyik kezdeményezőjének és legfáradhatatlanabb harcosának, Péchy Blankának a nevét. Hosszú-hosszú évek után ez az első olyan verseny, amelyről az élet könyörtelen törvénye miatt távolmaradt. Éppen ezért kell most hitet tennünk amellett, hogy a szép magyar beszéd ügye nem múlhat egy-egy mégoly kiváló és áldozatos személyiség közreműködésén, hogy intézményesen vállalnunk kell minden kezdeményezésének folytatását. Miként a régi elődök, a Sátoraljaújhelyen is munkálkodó Kazinczy és Kossuth, úgy a közvetlen inspirálók – közöttük elsősorban Péchy Blanka – hatása érvényesülni fog ezután is. Személyisége beépült a hagyományba, amelyet sohasem nélkülözhetünk...

Köszönet azoknak, akik 15 évvel ezelőtt az „Édes anyanyelvünk” verseny formáját megálmodták, akik szívós munkájukkal az álmodtát valóra változtatták, akik hasznát felismerve diákjaikat mozgósították, s akik versenyzőként a próbatételt vállalták. Szívvel kívánom, legyen mindig erő és lelkesedés az irányítóknak, a házigazdákban s a leginkább érintett pedagógusok és ifjak körében a szép ügy folytatására, színvonalának megőrzésére és emelésére...

Érdemes-e szópályázatot hirdetni?

Ha nem csupán találomra, „megérzésünkre” támaszkodva akarunk válaszolni a címben fölített kérdésre, akkor mindenekelőtt magát az anyagot, vagyis a jelentősebb pályázatokat kell szemrevételeznünk. Magam is ezzel kezdem hát cikkemet, azzal is számolva, hogy még a futólagos fel-

GYORSHARAPÓ

sorolás is elveszi a rendelkezésemre álló hely legnagyobb részét. Teljesre amúgy sem törekedhetnék, de ez talán nem is szükséges a feleletadáshoz. A legjellemzőbb, a legfontosabb – vagy annak ítélt – pályázatot ragadom ki. Még csak annyit, hogy három évtized pályázatait igyekszem ebbe a röpke áttekintésbe belesűriteni: az 1959 és 1988 közötti-eket. Hogy miért épp 1959-cel kezdem a felsorolást? Főleg azért, mert így 1988 végéig kerek harminc év pályázatait idézhetem föl, de választásomhoz az is hozzájárul, hogy az 1945-től 1959-ig terjedő másfél évtizedből vajmi kevés lett volna a beszámolnivalóm. Ebből az időszakból viszont annál gazdagabb a példatár, olyannyira, hogy a több mint hatvan pályázatnak, amelyről tudomásom van, csak alig felét veszem be listámba, a túlzottan szakmaiakat már eleve félretéve. Következzék hát a legutóbbi harminc év pályázatainak zsugorított krónikája!

1959: Az Autó-Motor című népszerű szaklap pályázatot hirdetett a megromlott hangulatú *úrvezető* szónak mással, jobban való helyettesítésére. A győztes szó a *magánautós* lett.

1960–1961: A Belkereskedelmi Minisztérium pályázat útján keresett nevet egy újfajta üdítőitalnak. A bi-

LIBEGŐ

rálóbizottság az *Almuska* szót találta legjobbnak. (Szó-ról teszek említést, holott inkább *név*-ről kellett volna írnom, mivelhogy az *Almuska* mint márkanév, áruelnevezés lett pályázati győztes, s ilyen minőségben élt jó egy évtizedig. Én azonban e felsorolásban nem különítem el ezt a két típust. Számomra fontosabb az, ami összeköti őket, hogy ti. ez is, az is pályázat útján született meg.)

1962: Ugyancsak a Belkereskedelmi Minisztérium kezdeményezte azt a pályázatot, amelynek feladata az addig *szupermarket*-nak titulált, önkiszolgáló rendszerű kereskedelmi egység megnevezése. A bizottság a csaknem 2000 beérkezett szóajánlás közül az *ABC-áruház* elnevezés be- küldőit jutalmazta első díjjal.

1965–1966: Az Országos Halászati Felügyelőségnek és a Halászat című lap szerkesztőségének közös pályázatán kapott nevet három akkortájt meghonosított, kínai eredetű halfaj, az *amur*, a *fehér busa* és a *pettyes busa*. A két utóbbi nevet a közhasználat idővel egybemosta, s helyettük újabban a faji megkülönböztető jelző hozzátevése nélküli *busa* forma használatos.

1970: A János-hegyi drótkötélpálya rövid, hangulatos megnevezésére hirdetett pályázat eredményeként ebben az évben született meg a *Libegő* elnevezés.

1972: Az év folyamán három televíziós magyarító pályázat zajlott le. A magyarításra szánt szavak a *disc jockey*, a *schlagfertig* és a *dublör*, illetve – mivel ez utóbbinak női változata is van – *dublöz*. A három pályázati győztes: *lemezgazda*, *szavakész*, *helyzetszínész*.

1973: Ebben az évben a Magyarán szólva rádióműsor szerkesztősége hirdetett pályázatot, mégpedig négy idegen szó magyarítására. Összesen

több mint 8000 szóajánlás érkezett be. A pályázati győztesek: *fanti* (a *sci-fi* helyett), *permet* (a *spray* helyébe), *hangos-képes* (az *audio-vizuális* magyarításaként), továbbá *só* a *show* helyett, vagyis az utóbbi esetben a magyarításra kijelölt szónak kiejtés szerinti írású változata vitte el a pálmát.

1974: Ekkor, közelebből a Propaganda-Reklám című lap 1974. évi 3. számában jelent meg az a pályázat, amely tíz idegen, nagyrészt angol kereskedelmi kifejezés magyarítását tűzte ki célul. Mivel szakmai pályázatról van szó, csupán azt a három szót említem a tizből, amely a kereskedelem szaknyelvében járatlannak is mond valamit: *marketing*, *slogan*, *know-how*. A helyettük ajánlott szavak közül a bírálóbizottság a következőket választotta: *piacszervezés* (*marketing*), *vívőszó* (*slogan*), *mit-hogyan*, ill. *módszertár* (*know-how*).

1974-1975: Egy országos, a nagy napilapokban is megjelentetett pályázati felhívás nyomán több ezren adták le voksukat arra nézve, hogy mi legyen a szövetkezeti alapon szervezendő, ill. szervezett áruházláncolat neve. A győztes a *Skála* elnevezés lett.

1978: A Lampart Zománcipari Művek egy új gáztűzhelycsalád megnevezésére hirdetett pályázatot. A nyertes szó a *Gá-la* mozaiknév (elemei a gáztűzhelyre és a Lampart cégnevre egyaránt utalnak).

1980: Két pályázat érdemes említésre. Az egyik egy áruháznév-pályázat. Ennek győztese a *Sugár* név. A másik a *windsurf* magyarítására meghirdetett pályázat, amely az Édes Anyanyelvünkben jelent meg. A legjobbnak ítélt szavak: *deszkavitorlás*, *szélsikló*, *deszkavitorlázás*.

1981: „*Hot dog*. E vendéglátóipari idegen szó helyébe milyen kifejező, rövid és találó magyar szavakat tudna ajánlani?” – olvashattuk és hallhattuk Szűts Lászlótól a Magyarán szólva rádióműsor szokásos nyári rejtvenypályázatának egyik kérdéseként. A győztes szó a *bundás* lett.

1985: Ez év elején indul meg Vitray Tamásnak azóta is kedvelt műsora, a *Telefere*. Azazhogy címe akkor még *Talk-show*, magyarosan írva *Tóksó*. A *Telefere* cím csupán a második adástól került a műsor élére Koltói Ádámnak az Élet és Tudományban közzétett javaslata nyomán. A szó nem pályázat útján jött tehát létre, de mint tudatos egyéni alkotás, úgy vélem, itt a helye a felsorolásban.

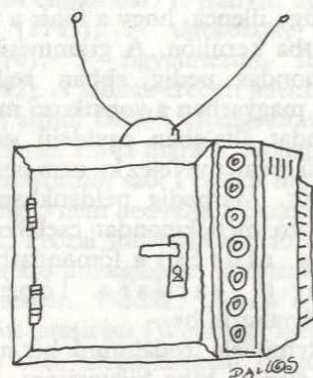
1985-1986: Ekkor hirdette meg pályázatát a Hungexpo az Aranypók Konsumex Divatáruháznak emennél jobb, szerencsésebb elnevezésére. A győztes név, amelyre egyébként a divatház előtt levő kis Hermész-kút ihlette a pályázókat, a *Fontana Divatház*.

1987: Ez az év emlékezetes esztendő a szómagyarító pályázatok szempontjából, legfőképpen azért, mert a Belkereskedelmi Minisztérium és a Hazafias Népfront együttesen nyitottak ösztöztet bizonyos nem kívánatos idegen kereskedelmi kifejezések, üzletmegjelölések ellen. A pályázati győztes szavak a következők: *ódimódi* (a *second hand shop* helyett), *éjbár* (a *night club* pótlására), *gyorsharapó* vagy *hamm-bár* (a *snack bar* helyébe), *zenebarlang* (a *music center* felváltására) és *fénysfürdő* (a *solarium* helyett). Ugyanebben az évben az Álljunk meg egy szóra! című tévéműsor késztetői is pályázatot hirdettek, mégpedig az angol *image* magyar megfelelőjének megtalálására, megalkotására. A két legjobbnak ítélt s a nézők figyelmébe ajánlott szó a *hírkép* és a *közkép*.

1988: Többéves előkészítés, illetve vita után ekkor zajlott le az a tévé-nézők egy részét is megmozgató pályázat, amely arra irányult, hogy végre jó hangzású nevet kapjon a korábban *Tisza II. Vízlepcső*-nek vagy *Kiskőrei-víztározó*-nak emlegetett mesterséges tó. A győztes elnevezés a *Tisza-tó*.

Az összegezést ezek után voltaképpen el is hagyhatom, hiszen a példák birtokában mindenki maga is könnyen elvégezheti. Kiki láthatja, hogy pusztán a pályázati győztesség ténye még nem garancia a szó vagy név elterjedésére. Hiába vagyunk meggyőződve arról, hogy a zsűri által is „díjazott” *helyzet színész* remekül helyettesíthetné mind a *dublör*-t, mind a *dublöz*-t. Most, másfél évtizeddel a szóban forgó pályázat után már el

kell ismernünk, hogy a győztes szó nem volt életképes. Jó néhány pályázat azonban határozottan eredményesnek tekinthető, főleg azok közül, amelyeknek az elfogadásához és elterjesztéséhez elegendő néhány illetékes intézmény ilyen irányú döntése. Ilyen például az *ABC-áruház*, az *amur*, a *busa*, a *Libegő*, a *Skála*, a *Sugár*, a *Telefere* s még egypár. Arra is van példa, hogy egy ajánlott szó vargabetűt ír le, s úgy ér célba. A *fanti* például, amelyet egy „melta-tója” az *infantilis*-sal hozott kapcsolatba s ezáltal alaposan lejárattott, hosszú évekig nem hallatott magáról, de, mint legújabban kiderült, mégsem halt meg: a tudományos-fantasztikus irodalom művelői köré-

NYISD KI A KÉPERNYŐT!

ben kategóriajelölővé vált azáltal, hogy a gyermekeknek szóló sci-fit nevezik *fanti*-nak.

Mindent egybevetve és mérlegre téve úgy érzem, érdemes szópályázatokat hirdetni, mégpedig mind szómagyarító, mind általában szóalkotó pályázatokat. Nem azért érdemes, mert ez egyúttal biztosítéka a győztes szó elterjedésének, hiszen láttuk, hogy ez nem így van. Azért érdemes és azért ajánlatos időnként ilyen módszerhez folyamodni, illetve ilyen kezdeményezéseket támogatni, mert egyrészt a pályázat által felszínre került, több ezer javaslat közül kiválasztott szó nemegyszer találóbb, sikerültebb lesz annál, amelyet a nyilvánosság kizárásával bárki is alkothatna, másrészt éppen a nyilvánosság bekapcsolása megkönnyítheti, meggyorsíthatja valamely kiszemelt szó elterjedését. Persze csak akkor, ha tudunk mértéket tartani. Hogy Hippokratésznek, az orvostudomány első nagy rendszerezőjének több mint kétezer évvel ezelőtti, de mindmáig érvényes bölcsességével zárjam mondanivalómat: „Ami sok, megárt.”

Grétsy László

„Életét vesztette, amikor...”

(A BALESETI HÍREKNEK EGY ÚJABB TÍPUSÁRÓL)

A baleseti hírek megfogalmazásával a sajtónyelv mindig is hadilábon állt.

Kezdetben a vonatkozó mellékmondatos típus járta, mégpedig az olyan, amelyben a főhír a mellékmondatba került: „Figyelmetlenül lépett az útestre X. Y., akit egy autóbusz elütött.” (A főhír: X. Y.-t elütötte egy autóbusz.)

Ez a típus ellentmond mind az észszerű tájékoztatás, mind a magyar grammatika szabályainak. A tájékoztatásbeli ellentmondásra már utaltunk: úgy illenék, hogy a főhír a főmondatba kerüljön. A grammatikai ellentmondás pedig abban rejlik, hogy a magyarban a vonatkozó mellékmondat általában egyidejű vagy előidejű eseményt fejez ki, nem pedig utóidejűt. Márpedig példánkban a vonatkozó mellékmondat cselekménye (az elütés) a főmondatbeli esemény (a járdára lépés) után következik be.

Nyelvművelő irodalmunk két módot is ajánl a hiba kijavítására. Az egyik lehetőség: meg kell fordítani a mondat szerkezetet: „Elütötte egy autóbusz X. Y.-t, aki figyelmetlenül lépett az útestre.” A másik: az alárendelő összetételt át kell alakítani mellérendelővé: „Figyelmetlenül lépett az útestre X. Y., és egy autóbusz elütötte.”

Ami a második módot illeti, tehát a mellérendelő mondat használatát, ebből egy újabb hiba fakadhatott. Aki most már csak arra figyelt, hogy mellérendelő szerkezettel éljen, de közben nem törődött az alany megnevezésével, efféle mondatokat írt le: „Figyelmetlenül lépett az útestre, és elütötte egy autóbusz X. Y.-t.” Mivel az első tagmondatból hiányzik az alany, önkéntelenül a második tagmondat alanyát értjük oda, bármilyen groteszkül hangzik is: „Figyelmetlenül lépett az útestre egy autóbusz...”. Ezt a jelenséget alanytévésztesnek nevezi a szakirodalom.

Egy időben csak úgy hemzsegett a napilapok hírvivata az efféle alanytévésztes megfogalmazásoktól. Néhány példa: „Figyelmetlenül ment át az útesten és elütötte egy teherautó a budapesti Kulich Gyula téri autóbuzsmegállóban Kovács László budapesti lakost” (Népszabadság, 1971.

jan. 21. 8); némi szórendi variációval: „Figyelmetlenül ment át az útesten és a XIII. kerületi Váci út és Zsilip utca kereszteződésénél elütötte egy 3-as villamos Sipos Péter 86 éves nyugdíjast” (uo. 1964. febr. 29. 18; más példákat l. még az Anyanyelvi kaleidoszkóp 179. oldalán). – A nagyobb szórendi változtatás valamelyest tompítja a hiba életét: „Figyelmetlenül ment át az útesten és egy személygépkocsi elütötte az V. kerületi Apáczai Csere János utcában Kucsera András 10 éves iskolai tanulót” (uo. 1965. máj. 22. 14).

Mostanság a baleseti híreknek egy újabb típusa üti fel a fejét. Ez visszatér a mellékmondatos szerkesztésre, de a mellékmondatot nem az aki, hanem a mikor, amikor kötőszóval vezet be. A főmondatba kerülő főhír pedig nem maga a baleset – azt a mellékmondat tartalmazza –, hanem a baleset következménye. Ez utóbbi az eddig említett helyes típusokban külön mondatba került; pl. „Elütötte egy autóbusz X. Y.-t, aki figyelmetlenül lépett az útestre. X. Y. a helyszínen életét vesztette”; vagy (mellérendelő szerkesztéssel): „Figyelmetlenül lépett az útestre X. Y., és egy autóbusz elütötte. X. Y. a helyszínen életét vesztette”.

Ha főhírré a baleset következményét tesszük, annak körülményeit pedig a mikor kötőszós mellékmondatba szójuk be, utóbbi közleményünk a következőképpen alakul át: „A helyszínen életét vesztette X. Y., mikor figyelmetlenül lépett az útestre, és egy autóbusz elütötte.” (Az újsághírek mondat-, illetőleg szövegszerkezeteinek átalakíthatóságával részlete-

sen foglalkozik Békési Imre „Szövegszerkezeti alapvizsgálatok” c. könyvében, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.)

Ennek az új hirtípusnak a mondat szerkezete nyelvtanilag teljesen szabályos, tájékoztatósi értéke azonban csorbat szenved azáltal, hogy magát a balesetet és annak körülményeit – mint említettük – mellékmondatba rejtve közli az olvasóval. Ráadásul az efféle mikor kötőszós, időhatározói mellékmondatokban a baleset okáról túlságosan is annak időpontjára terelődik át a hangsúly.

Ezek a nem szerencsés mondat szerkezetű baleseti hírek a nyolcvanas évek elejétől szaporodtak, sőt burjánoztak el a napisajtóban. Íme néhány példa:

„Tizenegy személy meghalt és 35 megsebesült Svédországban, amikor alig húsz kilométerre Stockholmtól kisiklott a norvégiai Narvikból a svéd fővárosba tartó vonat” (Népszabadság, 1980. aug. 26. 8); „Mintegy százán vesztették életüket, amikor egy népünnepélyről hazatérőben az Amazonas egyik mellékfolyóján elsüllyedt túlterhelt hajójuk” (Magyar Nemzet, 1981. jan. 9. 6); „Négyen meghaltak és kilenc személyt szállítottak kórházba, amikor egy brüsszeli lakóházban gázzszivárgás miatt szombat hajnalban robbanás történt, s ezt követően tűz ütött ki” (uo. 1982. ápr. 25. 4); „A motorkerékpáros világajnokságon vasárnap már a második tragédia történt. Csütörtökön a japán Isikava Ivao lett a száguldás áldozata, amikor összeütközött Reggianival” (Népsport, 1983. ápr. 5. 12);

HUMORGÓ

ÉRTEKEZLETEN: ... szó ... szó ... szó ... szósz.

ÚJ ROCKZENEKAR NEVE: Handabanda.

AZ ÖRÖK TÉVÉNÉZŐ MONDJA: Esik drágám, nyisd fel kérlek a képernyőt!

„DIVATOS” SZÓLÁS: Kitették a trapperjét.

KAPCSOLATTEREMTÉSÜNK FEJLŐDÉSE: – Szervusz! – Szevasz! – Sziasz! – Szia! – Szi! – Sz! (–?)

„KÖZÉLETI” ANYAKÖNYVVEZETŐ: Most pedig kimondásra kerül az ifjú pár részéről a jövő vonatkozású boldogságuk tárgyát képező igen.

AZ IFJÚSÁGI NYELV KEDVELT SZAVAI: Popsi, toprongy.

IGÉNYESSÉG (Felirat egy vasúti váróteremben): „Kedves Útas! Kérjük töröggyni a rendelt!”

EGYET/NEM/ÉRTÉS? – Ez a film tök jó!

– Szerintem meg tök rossz!

(koltói)

„Nyolcan meghaltak csütörtökön, amikor gázrobbanás következtében romba dőlt egy háromemeletes épület London egyik előkelő negyedében” (Népszabadság, 1984. jan. 12. 21); „Egy ember meghalt, nyolc pedig megsebesült, amikor egy gránát felrobbant a szingapúri Changi repülőtéren megrendezett fegyverkiállításon” (uo. 1984. jan. 22. 9); „Tizenegy utas meghalt, harminckilenc megsebesült, amikor tegnap, a mexikói fővárostól 200 kilométerre két autóbusz egymásnak rohant” (uo. 1985. jún. 7. 8).

Szükségesen furcsa példái is akadnak az efféle hírtípusnak, mégpedig nemcsak a sajtó, hanem a rádió nyelvében is: „A helyszínen meghalt Alföldi Lajos 58 éves községi tanácselnök taktakenézi lakos, amikor személygépkocsijával kisodródott az útról, [és] az árokba borult a Borsod megyei Prügy külterületén” (Magyar Nemzet, 1985. febr. 8. 10); ill.: „Hegyfalu külterületén meghalt Hans Leopold 61 éves osztrák állampolgár, amikor gépkocsijával nekiment egy másik autónak” (Petőfi Rádió, 1981. aug. 4. 16^h 32’).

Illelnek most ezeket a nem szerencsés megfogalmazású újsághíreket – vagy belőlük néhányat – átformálni kedvezőbb mondatszerkezetűvé. Ettől a fáradságtól megkímél azonban bennünket egy „szerencsés” véletlen. 1986. febr. 11-én ugyanarról a balesetről kétféle formában kaptunk hírt – most meg nem nevezett – két napilapunkban. Az egyik a *mikor* kötőszós alárendeléssel él, a másik pedig mellérendelt mondatokban közli a balesetet.

Íme a *mikor* kötőszós alárendeléssel való megfogalmazás: „A helyszínen meghalt az apa, a fia pedig súlyosan megsebesült, amikor Nyíregyházán Hepp Tibor diszpécser elütötte Horváth Sándor 55 éves és Horváth Sándor 36 éves segéd munkást.”

S lássuk most a mellérendeléses formát: „Apát és fiát gázolta el Nyíregyháza külterületén Hepp Tibor 39 éves helybeli üzemdiszpécser; az 55 éves Horváth Sándor helybeli segéd munkást és a 36 éves Horvát [így!] Sándort. Az apa a helyszínen meghalt, fia pedig súlyosan megsérült.”

Döntsék el kedves olvasóink, melyik változat az, amely – első olvasásra is – könnyen érthető, világosabb, áttekinthetőbb fogalmazású. Alig lehet kétséges, melyikre fognak szavazni.

RÁCZ ENDRE

Utasítások útvesztőjében

Csodálkozom, hogy Timár György, a kitűnő író és nyelvművelő, ennyire eltevedt *utasítás* szavunk megítélésében. Azt állítja (Ludas Matyi 1987/15.), és állítását megismétli (Édes Anyanyelvünk 1988/3.), hogy a *használati utasítás* kifejezés voltaképpen társadalmi baki, mert valamiféle parancsolgatást jelent. Vele szemben Rozsly György (Édes Anyanyelvünk 1987/4.) és Rapcsák Lajos (Édes Anyanyelvünk 1988/3.) úgy vélekedik, hogy a *használati utasítás útbaigazítást, tájékoztatást, útmutatást, tanácsot* ad.

Meg vagyok győződve, hogy az emberek mindnyájan – saját magamat is beleértve – örömmel, hálással fogadják a *használati* és a *kezelési utasításokat*. Mert az utóbbi kifejezés is létezik. A legújabb (jugoszláv gyártmányú) írógéphez egy részletes *kezelési utasítást* is kaptam. Ennek a korántsem zordon hangú *kezelési utasításnak* köszönhetem, hogy jól tudom használni, kezelni ezt a korszerű írógépet.

Ezek után vizsgáljuk meg a fontosabb nyelvészeti kézikönyveket, hogy nyugodt lelkiismerettel foglalhassunk állást ebben a vitában. Már szó esett arról, hogy az értelmező kéziszótár minden megrovás nélkül említi a *használati utasítást* útbaigazítás, tájékoztatás jelentésben. Ugyanaz a szótár a *kezelési utasítást* is elfogadja, mégpedig ezzel az értelmezéssel: *kezelésre vonatkozó, vele kapcsolatos*.

A nagy értelmező szótár ilyen magyarázatot ad a *használati utasításra*: *vmely eszközhöz, készülékhez, szerkezethez mellékel, használatát, kezelését megmagyarázó szöveg*. Példa: A *használati utasítás* minden darabhoz mellékelve van. – A szótárban a *kezelési* címszó alatt a *kezelési előírás, utasítás* is szerepel. Magát az *utasítás* szót a szótár így értelmezi: *Vmely cselekvés, eljárás, magatartás módjára, vminek célszerű végrehajtására, elvégzésére vonatkozó irányító rendelkezés, útmutatás*. Egy érdekes példa ugyanitt: Nem ok nélkül adja... [Katona] *színpadi utasításul*, hogy Gertrúd „egy ideig nézi” Bánkot (Arany). Érdekes, hogy a

Bánk bánról írt tanulmányokban Arany többször is használja a *színpadi utasítás* szót: Miután a szín megürült, Bánk előjön a rejték ajtón. *Utasítás* szerint „meztelen fegyverrel; magán kívül sok ideig tipeg-tapog.” – Pedig ez mélyen gondolt *utasítás*, mely kulcsot ad Bánk hosszas rejtékben maradához...

A történeti-etimológiai szótárban a következő jelentéseket találjuk az *utasít* címszónál: 1. irányít, útbaigazít (1745); 2. tájékoztat, értesít (1774); 3. figyelmeztet, felszólít (1792). A szónak eredeti jelentése tehát, amint látjuk: útbaigazítás, tájékoztatás. És ez maradt napjainkig.

Az *utasítás* szót Petőfi is használta, pedig ő nem kedvelte a parancsolgatást. Prózái fordításaiban fordul elő ez a szó útbaigazítás, tájékoztatás jelentésben. Példák: „Noha a száműzött utasítása [Weisung] igen világos volt, mégis megállt Hugo; Egy pont felől legalább adhatok utasítást [Aufschluss] ... hova lovagolt, azt igen jól tudom.”

Végezetül tekintsünk ki határainkon túlra. Megtette ezt már Rapcsák Lajos, aki német, angol, francia példákat idézett. Vessük szemünket finn nyelvrokainkra is, akik a *használati utasításra* a *käyttöohje* (käättö + ohje) szót alkalmazzák. Az *ohje* jelentése a finn-magyar szótár szerint: *utasítás, irányítás, útmutatás, előírás, szabály, rendelkezés, parancs*. Tehát a finnek is, hozzánk hasonlóan, jónéhány jelentésárnyalatot sűrítettek bele az *ohje* = *utasítás* szóba.

A fentieket megfontolva el kell fogadnunk Rozsly György és Rapcsák Lajos fejtegetését, melynek lényege az, hogy nem szabad a tisztos múlt visszatekintő és nyelvünkben hosszú évtizedek óta meggyökeresedett *használati utasítás* kifejezést udvariatlanság vádjával társadalmi bakinak bélyegezni. Természetesen a Timár György javasolta *felhasználási útmutató, mód* kifejezésekkel is élhetünk, de az arra illetékesek adott esetben a hagyományos *használati utasítás* formát is bátran választhatják, anélkül, hogy nyelvi vagy társadalmi normáink ellen véteneének.

SZEPESY GYULA

Őt se felejtse el, magyar olvasó!

1988 kalászerlelő-aszfaltolvasztó kánikulája idején szellemi és érzelmi nyugtatónak ismét elolvastam Déry Tibor „Újabb napok hordalékai” című öregkori tünődéseit. Öregkori? Mikor a Népszabadságban közölt tárcáik 1975-ben könyvalakban megjelentek, 81 éves volt a szerző: én most öregebb vagyok. És e vallomásból mégis újra számtalan eleven érzéshullám, emberi bölcsesség, félig még sajnó keserűes emlék árad felém is: saját hibáink fájdó tudata, méltatlanul súlyos büntetések nyomai (lényegében azonos magatartásáért börtönt szenvedett Déry egykor Horthy rendszerében és 1956 után népköztársaságunkban!), állandó bizakodás a közélet tisztulásában (már a peresztrojka-glasznosztj kora előtt!), a világban ismétlődő vagy új igazságtalanságok szellemesen szatirikus, de egyben kiméletlen leleplezése – és még sok efféle. De nemcsak tartalma vétette velem kézbe a kötetkét. Nyelve miatt is megkívántam: ahogy az emberi és a természeti környezet adta örömeiről vagy a békés öregséget is beárnyékoló gyászokról és testi tünetekről ír, amint az éhínség és a másutt tapasztalt pazarlás, fegyverkezés ellentmondásait szövelezésével és mondatépítésével is érzékelteti, a megrendítőt és a vidítőt csaknem groteszken egységes, tarka nyelvi virágcsokorrá varázsolva – az engem mint anyanyelvünk kutatóját külön hálára kötelez. Fokozza ezt az a fájdó tudat, hogy több kiváló szaktudós munkájával az 50-es években készült, eddigi legrészletesebb magyar nyelvkönyvünk, „A mai magyar nyelv rendszere – Leíró nyelvtan”, mely irodalmi példaanyagával igyekezett az utolsó ötnegyed század, főként az 1945 utáni idő alkotásaira támaszkodni, nem közölhette az egyetlen utolsónak meghagyott Déry-mondatot sem. Persze a számunkra legkritikusabb szakasz (1958) irodalompolitikájának nem ez volt a fő torzítása; s „akadémiai” nyelvtanunknak sem az volt a legfontosabb szempontja, hogy írott nyelvi példának összeállítása hajszalra egyezzek a feldolgozott kor íróinak-költőinek, sajátjának stb. akkori hivatalos értékelésével. Mégis különösen a Dérytől (s Örkénytől?) előkészített példamondat végleges elhagyásával nem érthettem egyet (néhány, szerintem ak-

kor túlbecsült szerző szerepeltetésén kívül). És még így is hálás lehettem, hogy a „cenzor” kívánsága ellenére az akkor már Kossuth-díjassá lett Németh László és Szabó Lőrinc szövegeit egy jobb szakértő segítségével megtarthattuk. – Az alábbiakban ezért kíséreltem meg fölvezetni Déry említett, késői munkájának stílári jellemzését.

Déry nyelvművészetének persze nem ez a legmegkapóbb remeke, s írói nagyságát se éppen vele-rajta mérjük. A Magyar Nyelvőr 1945-i újjászületésekor néhány íróársával a nyelvművelésről is okosan szolt. De itt, sok tollforgatónk 1956 utáni távozására gondolva, és új börtön-éveinek múltán mélyebbről és tudatosabban szakad föl belőle a ragaszkodás az anyanyelvi környezethez: „Írónak hol is lehetne másutt a hazája és íróasztala, mint ahol a nyelvet beszélik? ... Mint Anteusz a földanya érintésétől, az író anyanyelve talajából szívja föl erejét, a körülötte forgó, zsongó szavakból stílusának frissességét, a hazai hangokból a maga dallamát. Anyanyelve úgy veszi körül és védi, mint egy második felhám. Az írónak a nyelv a hazája.”

Alljunk meg egy percre! Ki nem érzi, hallja ez idézetben, hogy a mondatszövegs pontosan olyan ritmust hoz létre, amilyent a szerző lelkében fogant gondolat- és érzéshullámozás megkívánt?! Vagy azt, hogy a „szívja föl erejét” szletkében a hangok változatos zenéje miatt nem a fel változat fordul elő, bár irodalmi nyelvünkben ez a gyakoribb?! És a kötet java ebben is Déryre vall: hallani lehet a tartalom egyértékűen zengzetes és művészien tagolt – hol sodró, hol lelassított tempójú – megszövegezésének szépségét. Ő maga így magyarázza tudatos szerkesztő eljárását: „munkánkban a legjobb szórakozást általában mondataim szövege szerzi. Aprólékos bibelődésnek tetszik, holott valójában az alkotóerő próbája; a hozzáértés és a buzgalom, amelyet e munkánkba fektetünk, különbözteti meg a művet a műkedvelői lelkendezéstől. Ismerjük mondanivalónkat, de hogyan mondjuk ki? A mondat határozza meg. Annak áttételén fordul ki írói tervünk a papírra, a véghezvitel állapotába; jó volt-e a tervezés vagy megbuktunk-e vele, itt de-

rül ki. A jó mondat eleven, mint maga a teremtes” stb. S ez a fogalmazás is mutatja, hogy írónk gyökerében nem elszigetelt mondatoknak céltudatos megformálására gondol, hanem ezek összefüggő sorának, a szövegnek kitervezésére.

Stílusa különlegesen szuggesztív: bensőséges kapcsolatot teremt és tart fenn az író és olvasója közt. Mint vallja: szívesen intéz kérdéseket magához; ám itt ezek is mindannyiunkhoz szólnak, szinte mellbevágóan. A felszabadulás egyéni emlékeinek például – mint írja – két göca van benne. „Az egyik: hogy a bevonuló szovjet csapatoknak köszönhetem az életemet. Ez nem felejtődik el”. A folytatás azonban már mindünket lelkiismeretvizsgálatra ösztökélő (vádoló) kérdésbe csap át: „A másik: hogy a nemzetnek – és személy szerint nekem – milyen szerepe volt a szabadság megszerzésében? Alakítottuk-e a történelmet vagy csak elszenvetdük?” S ilyen, a közösséghez intézett vallató, pedagógusi kérdés van az előző idézet „jó volt-e” és „megbuktunk-e” állítványai mögött is.

A közös gondolkodásra készítő problémafölvetést jellegzetesen nyomósítja Déry az ismétléssel, halmazással. A borúlato öregek tanításai szerinte egyoldalúak: „mi másnak nevezzük ... (az olyan) téveszméket, melyek csak a világ sötétségét fogalmazzák meg, csak a li-dércnyomásokat reprodukálják, ... s kihagyják mellőlük a napfelkeltéket s az ifjúság önfeledt forráscsobogását? Önfeledt, mondom...” Más példák: „De nem érdekel. Öszintén beszélek, nem érdekel”; „Szeretek utazni, mindig is szerettem”.

A kérdés, az ismétlés meg a többi stíluselem kissé hírhedt szónokiassága szerzőnknel elhalványul számtalan „öszintén beszélek”, „mondom”, „gondolom” és más ilyen felelősségvállaló-elevenítő közbevetése mellett s – most én is ismétlek – a mondatok hol sodró, hol meg-megszakadó ritmusa-árama közben. És folytathatnám a közvetlen, meghitt hangot biztosító ellentéteket, visszavonásokat, fokozásokat és enyhítéseket stb. bemutatásával. Csak a kötőszó utáni megszakításra hívok tanút: „Ámbár ...”;

„abban, hogy ...”; „Vagyis?”; „Vagy?”; „Úgy tesz, mintha ...”; „Csakhogy ...”.

Hogy a fölhasznált szó- és szólás-
kincs milyen végtelen gazdag, már
nem is kísérlem meg érzékeltetni. Pe-
dig itt is idézhetnék Déry tudatossá-
gára nem egy vallomásféle részletet:
ő is tudja, hogy a fogalomkészlet és a
valóságismereti anyag az író fejében
nem független a nyelvi megnevezé-
sek rendezett raktáron tartásától.

Persze egy 81 éves szerzőnek más-
fél évtizede megjelent könyve már

aligha lehet jellemző a mai divatos
írók nyelvi világára. Maga a stiláris
mü gondnak ez a szembeszökő foka és
eszköztára se igen illik napjaink tár-
cáinak összképébe. Ha másért nem, a
tömegolvasó kegyét Déry nem a hét-
köznapi beszéd durva vagy éppen
tragár kifejezéseivel igyekszik meg-
nyerni. És elég magas nyelvi művelt-
ségi szintet tételez föl az olvasónál:
latin szavait, tudatosan magyar és
nem magyar szállóigékre, idézetekre
emlékeztető nyelvi fénysugarait – fé-
lek – nekem sem sikerült mindig el-

vezni, pedig szintén latinos-görögös
gimnáziumban kezdtem az egykori
humán műveltséget begyre szedni, s
azóta sem szüntem meg tanulgatni a
nyelvi-irodalmi „szabadiskolákban”.
(Egy részük ugyan szintén már ide-
jétmúlt anyaggal etetett.)

De egy bizonyos: Déry műveit ma
sem kell szégyellnünk, írói stílusa
miatt sem; irodalmi nyelvünk törté-
netében is megmarad rangos helyük.

Tompa József

Mi volt a SZEMBE?

EGY KÉTSZÁZ ÉVES ISKOLA NYELVVÉDŐ MOZGALMA

Mindnyájunk örömeire lendületes
fejlődésnek indult az iskolai nyelv-
védő mozgalom. A „Szépen magyarul,
szépen emberül” – mozgalom megin-
dítóinak, az újpesti általános iskolá-
soknak valamennyien köszönetet
mondhatunk a szép kezdeményezé-
sért. Közben ne feledkezzünk meg az
1980-ban 200. évfordulóját ünneplő
Deák téri iskoláról. (1788-ban alakult
ennek elődje, az evangélikus elemi
iskola; majd később ebből fejlődött
ki a Budapesti Evangélikus Leány-
gimnázium, illetve a fasori Evangéli-
kus Gimnázium.) S a jóra való szö-
vetkezés már a múlt században honos
volt!

Tavasy Lajos igazgató a szabad-
ságharcot megelőző években Magyar
Egyletet alapított az akkor még rész-
ben német ajkú diákok körében
„a magyar nyelv és irodalom megis-
mertetésére”. Egyik tanítványa, Falk
Miksa, már újságíró korában, vissza-
emlékezéseiben megemlítette, hogy
tisztán kitűnő érettségi bizonyítványá-
nál is büszkébb volt arra a latin nyelv-
ű bejegyzésre, mely igazolta a ma-
gyar egyleti tagságát.

Az iskola önképzőkörén s a sze-
gény diákok felkarolására alakult Se-
gitő Egyesületen kívül „nevelőleg
hatott az iskola ifjúságára a SZEM-
BE-mozgalom” – írja az iskola év-
könyve. Jeszenszky Ilona tanárnő
kezdeményezte 1920-ban a SZEM-

BÉ-t, vagyis a Szép Magyarssággal
Beszélők Egyesületét, mely „össze-
gyűjti kis táborba az iskola vala-
mennyi növendékét, akik küzdenek a
szép magyar nyelvet elcsúfító ide-
genszerűségek ellen”. Osztályonként
két-két választott SZEMBE-őr
figyelte társainak beszédét, s a tőlük
hallott magyartalanságot helyes alak-
jában tiszser lemasolva összegyűjtöt-
te, és a havonként tartott SZEMBE-
gyűlések során beszámolt erről. Ké-

Revizky László
1905-ben született Sárospatakon. 1920-ban a szabad-
ságharcban vállalt szerepe miatt 1920. június 19-én vágyon-
kötésre és halálra ítélték ezt kegyelemből 15-évi börtön-
ben tartandó vágyoságra pallóztaták.
Beleegyes igen magabiztosított, csendes,
/stidatok: a kufsteinai vágyonhoz 1921. június 20-1 kimutatásából/
László Revizky
geb 1905 in Sárospatak/Ungarn/Gutsbesitzer; wegen Teil-
nahme im Freiheitskriege 1920-40 am 19. Jänner 1921 zur
Gefängnisstrafe verurteilt und zum Tode verurteilt im
Wege der Gnade zu 15-jähriger Festungsarrest in Eisen.
Krieglich sehr eingezogen und ruhig.
Am 20. Jänner 1921 des Festungsarrestes
von Kufstein

**EGY LAP A KUFSTEINI
EMLÉKKÖNYVBŐL**

sőbb a lelkes SZEMBE-tagok már
kéthetenként összegyűltek. Az egye-
sület vezetését néhány év múlva dr.
Zelenka Margit tanárnő vette át.
Nyelvművelő folyóiratokat tanulmá-
nyoztak, főként a „Magyarosán” c.
nyelvészeti kiadványt. Sok leány elő-
fizetett erre a tudományos igényű is-
meretterjesztő folyóiratra. Az össze-
jövetelek tovább fejlődtek: előadáso-
kat rendeztek, nyelvi, szép magyar
kiejtési versenyeket szerveztek. Az
osztályokat SZEMBE-jeligékkal di-
szítették. Osztályonként nyelvvédő
könyveket vezettek. Külföldi nyelv-
védő könyveket, folyóiratokat ismer-
tettek, hogy tájékozódjanak más or-
szágok nyelvvédő tevékenységéről.

A SZEMBE-mozgalom újabb haj-
tása volt a néprajzi kutatások megin-
dulása. Népviseleteket, nyelvjárások-
kat tanulmányoztak az érdeklődő
diákok. Rokon népeink közül első-
sorban a finnek életét, művészetét,
kultúráját vizsgálták, velük ismer-
kedtek. Finn vonatkozású műsorokat
rendeztek. Népszerűsítették a ma-
gyar ruha viselését. A jól működő és
egyre újabb és újabb ötletekkel tere-
bélyesedő SZEMBE kapcsolatokat
keresett más hasonló intézmények-
kel. Így sűrű levélváltás folyt az
Aszódi Evangélikus Leánynevelő
SZEMBÉ-jével, amely a budapesti
példa ösztönzésére alakult. Mindig
szívesen látott vendégek érkeztek
más iskolákból: Pesterzsébetről,
Rozsnyóról, Kassáról.

A SZEMBE legnagyobb vállalko-
zása a kufsteini emléktábla felállításá-
ra volt. Kufsteinban, az egykori várbör-
tönben ugyanis sok magyar hazafi
szenvedett rabságot meggyőződésé-
ért, szabadságszeretetéért, de egye-
dül Rózsa Sándorról tudtak a külföl-
diek, róla is csak híres rablóvezérként
esett szó. Az Evangélikus Leánygim-
názium tanulói ezért országos gyű-
jtest indítottak, hogy a Kufsteinban

rabságot viselt száznál is több magyar hazafi nevét Lux Elek vörösmárványba vésett szép emléktábláján megörökítsék.

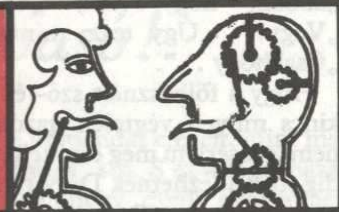
Az avatáson Kufsteinban az iskolát diákokból és tanárokból álló népes küldöttség képviselte. Az eseményre készült emlékkönyvben minden rab nevét, élettörténetét három-három oldalon megörökítették, szép magyar szöveggel, német fordítással. A legtöbb szöveget a tanulók saját kutatásaik alapján állították össze. Az emlékkönyv egy példánya Kufsteinban maig látható, a másik az Országos Széchényi Könyvtárba került, a harmadik az iskola tulajdonában maradt, és szemléltetőeszközként szolgált a későbbi diákok számára. Az emléktáblaavatást nagy ünnepélyességgel rendezték meg. Az iskola énektanára, Kapi Králik Jenő orgonaművész a „hősök orgonáján” eljátszotta a magyar himnuszt azon a helyen, ahol legjobbjaink egykor magyarságukért hordozták a láncot. Magyar zászló lengett az osztrák város és a börtön falain. Szép műsort adtak a küldöttség tagjai és a vendéglátó osztrákok. A külföldi ünnepség előzményeként 1937. május 3-án az iskola dísztermében rendeztek „Kufstein-est”-et valamennyi tanuló részvételével.

Az est során dr. Raffay Sándor evangélikus püspök bevezetője után az iskola igazgatója ismertette az emléktábla-mozgalmat. Ezután lépett fel Basilides Mária. Magyar népdalokat énekelt, mindenki nagy gyönyörűségére. Utána egy családi visszaemlékezést hallgattak meg a résztvevők. Dr. Sikabonyi Antal külügyminisztériumi főkönyvtáros „A nagyok és nagyapám Kufsteinban” című dolgozatának felolvasása után a vendékek Jeszenszky T. Irén „Két búcsú” című jelenetét adták elő. Ebben Teleki Blanka szerepét az Operaháztól kölcsönzött pompás sötétzöld bársonyruhában Péterfi Mária, a SZEMBE titkára, Basilides Mária leánya alakította. Végül Kapi Králik Jenő „Magyar visszhang” című ének- és zenekarra írott műve hangzott el.

A kufsteini emléktábla meghatározó volt az iskola életében, mert az intézmény szellemét képviselte. Másolata ma ismét ott van az iskola folyosóján, és az évente összegyűlő volt diákok megindultan olvassák a szöveget.

Berényi Zsuzsanna Ágnes
(Budapest)

SAKKNYELVI BERKEKBEN

Régi mértékneveink

Történelmi tárgyú vagy a falu, a nép életéről szóló irodalmi művekben sűrűn találkozunk ilyen kifejezésekkel: nyolc *rőf* pántlikát vett; öt *lanc* földje volt; tíz *akó* bora termett; fölhajtott egy *messzely* italt; négy *mérő* gabonája maradt; a katonák ötven *porció* zabot követeltek a bírótól; három *font* húst hozatott a mézarszékéből. S azt hiszem, a szakembereken kívül nem sokan vannak, akik kapásból pontosan meg tudnák mondani, hogy milyen hosszúságot jelent a *sing* (azonos a *rőf*-fel, általában a kinyújtott kar hossza, 60–70 cm); mennyi bort mértek a híres „dupla” cinkotai *iccébe* (1,6 l; nagyjából ennyi volt a *pint* is); hogy a *véka* mint mérték: faedény, 30 l űrtartalmú, s 23 kg gabona fért bele; mekkora volt a már csak szólásokban élő legkisebb súlymérték, a *lat* (másfél deka); hány *árkus* tett ki egy *konc* papírt (24–25) stb.

A számadatok mellett az *átlag, körülbelül* kiegészítést kell használnunk, mert a mérték nagyságértéke koronként és helyenként változott. A történelem során többször próbálkoztak hivatalos egységesítésükkel, de a hagyomány, a népi szokás szívében élt tovább. 1854-ben a szabadságharc után a császári kormány osztrák mintára szabályozta a mértékügyet, 1876-tól pedig életbe léptették a tízes számrendszeren alapuló nemzetközi mértékrendszert. (Ezt egy évszázad múlva, korunkban váltotta föl az újabb nemzetközi SI rendszer, de a mindennapi gyakorlatban még a százéves hagyomány meggyökeresztette egységek élnek.) Az előző kor szétágazó, bonyolult mértékfajtái, elnevezésük és értékük három-négy emberöltő letűnésével már csak elhalványult szavakban, jóformán tartalom nélküli elnevezésekben fennmaradt emlékek a mai nemzedék számára.

Ha tájékozódni akartunk a régi

mértékek jelentése, értéke felől, szakmunkákban, lexikonokban, értelmező szótárakban kerestünk választ. Most egyetlen könyv kielégíti érdeklődésünket: Bogdán Istvánnak Régi magyar mértékek című munkája (Gondolat, 1987), eléggé nem méltányolható szorgalommal összegyűjtötte a történelmi Magyarországon évszázadok alatt, 1874-ig, a mértékrendszer bevezetéséig használt különféle hossz-, föld-, terület-, űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek fajtáit és adatait. Vállalt feladatának nagyságát és bonyolultságát jelzi, hogy a fenti csoportokban összesen 280 mértékegységet kutatót föl, s ezeknek 1630, jórészt helyi változata fordul elő. Egységes szabályozás híján, illetőleg ilyen kísérletek ellenére, különféle gyakorlati szempontok és helyi szokáshagyományok érvényesültek a mérésnél és a mértékek alkalmazásában. Az ország mezőgazdasági jellegéből következik, hogy legnagyobb a föld-, ill. területmértékek száma (88); másik jellegzetesség pedig, hogy – elsősorban a kiterjedt bortermelés, ill. – fogyasztás révén – a 30 híg űrmértéknek 834(!) változata volt használatban.

Bogdán István könyve az ember és a természet, a munka és a gyakorlati élet szükségleteinek nyomán kialakuló mérés történetének és a mérésügy fejlődésének vázolója mellett az egyes mértékfajták ábécérendes ismertetését adja, elnevezésük első előfordulásával, hasznos szolgálatokat téve a nyelvészetnek is. Úttörő munkája a történelem, néprajz, a társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet iránt érdeklődők vagy azzal foglalkozók számára nélkülözhetetlen kézikönyv. Fontos volna egy hasonló népszerűsítő-tájékoztató munka a régi pénzekről is, melyek körül szintén általános a bizonytalanság.

Kovalovszky Miklós

Gyepsi, szörf és társaik

Anyanyelvünk egyik legszínesebb és gyakran változó területe a sportnyelv világa. A testedzést és a sportolást jelölő kifejezések, szavak igen gyakran hatnak hétköznapi beszédünkre is, átalakítják nyelvünket, ugyanakkor eredeti jelentésük is megváltozik. Talán ezért sem haszontalan egy kicsit jobban figyelni a sportnyelv alakulására, változásaira.

A testkultúra 19–20. századi elterjedése idején Európában, így hazánkban is az angolszász és a német irányzat vetélkedett egymással, ezért mindkét nyelv sportszavai a mai napig észlelhetők sportnyelvünkben.

Szerencsére idejében akadtak – első sorban a sportújságírók körében – lelkes nyelvőrök. Nekik köszönhetjük, hogy a sportnyelv szótára sem marad el az általános anyanyelvi kultúrától. Újabban viszont egyre több olyan szóval lehet találkozni, amely részben idegen eredetű, vagy magyar ugyan, de a kiejtése nehézkes. Nyakatekertsége miatt nem tud elterjedni, de ez nem is kívánatos.

Hazánkban ma még kevesen vannak a *gyepsi* (*fűsi*, *rolka*) hódolói, akik nyáron is egy inkább téli sportágat, *sílesiklást* üznek, görögös lánctalpat csatolva cipőjükre. De egyre népsebb tavainkon, folyóinkon a vitorlával felszerelt műanyaglapon való *szörfözés* (szélvitorlázás, széldezkázás). Az előkelősködők *vindszörfnek* (windsurf), *vindglájdernak* (windglider) nevezik. Általánosan elfogadható megoldás biztosan akadna, hiszen jó példa erre a kissé hosszú *tájékozódási futásból* lett *tájfutás*, vagy a korábban *biatlonnak* nevezett *sílóvész*, amely sífutásból és céllővészéből áll. (Magyarításában lapunk is közreműködött. Lásd 1981/2. sz. – A szerk.)

Rendkívül gyorsan terjed napjainkban a távol-keleti eredetű *karaté* sportág, illetve annak különféle ágazatai (*taek wan do*, *bu do* stb.), amelyek kiejtését kevesen ismerik, mert eléggé távol áll a magyar nyelvtől. A honosítás jó példájáért pedig itt sem kell messzire menni, hiszen ott van a karaté édestestvére, a *dzsúdó*-ból, sőt *dzsiu-dzsi*-ből lett *cselgáncs*.

Az asztalitenisz és a tenisz kedvelői körében is igen sok az idegen szó, olyannyira, hogy ha betévedne egy laikus néző egy teniszmérkőzésre, azt hiszem, hirtelen angol nyelvterületen érezné magát. Móricz Zsigmond említi, hogy a régi kollégiumi diáknyelven *pakkot kapni* jó dolog volt. A jégkorongban is jó, mert magát a játék-szert, a korongot jelenti a *pakk*, az egész kifejezés pedig jó átadást jelent.

A hegyen-völgyön való motorke-rekpár-versenyt, sőt újabban autós versenyt is inkább *motocrossnak*, *autócrossnak* nevezik, mintsem *terepmotorozásnak*, *terepautózásnak*, pedig ezek nemcsak magyarosabb, hanem mindenki által érthető, sőt nagyon kifejező szavak. A technikai sportoknál maradvá még csak kísérlet sem történt a *gokart* szó magyarítására.

Talán *vázkocsinak* vagy *miniautónak* nevezhetnénk.

Több tízezer ember kíváncsi manapság hazánkban egy-egy autós hegyi versenyre, másképpen *motoros* vagy *autós csillagtúra*-ra. Ezt még mindig inkább *rallynak* nevezik. Ezt a szót angolban *relinek* ejtik, de több nyugati országban és nálunk is *ralinak*, és így is írják.

Napjainkban ismét divatos lett az izomfejlesztés. Ezt nálunk magyarosan *testépítésnek* nevezik. Az angol *body building* ritka. A világszerte fergetegesen hódító és már hazánkba is eljutott legújabb divat, a zenére történő táncos gimnasztikázás (tornaszabadgyakorlatok) végzését *aerobicnak* nevezik. Igei származéklehetősége nehézkes. Talán *rokkornának* nevezhetnénk. Az ötvenes évek elején született *tömegsport* helyett is jobb volna a *szabadidősport*.

Sok példa van még, hiszen sportnyelvünk még mindig bővelkedik idegen szavakban. A sportnyelvre tehát jobban kellene ügyelni, és folyamatosan pallérozni kellene.

Halmai Levente,
az ÁISH főlőadója

Éber szemmel, füllel

HATÁROZATLANSÁG

Mégér egy mosolyt

— Ha jól értettem —
fordul a bíró az ügyvéd-
hez annak védőbeszéde
után —, nem de, szentté
kell avatnom a vádlottat?

(Kelet-Magyarország, 1988. 5. 15.)
Beküldte: Keresztessy Attila 4026 Debrecen,
Hunyadi János u. 4.

Most szentté kell avatni a vádlottat, vagy nem? Persze ha helyesen, egybeírva szerepelne a mondatban a *nemde* határozószó, mindjárt megszűnne a választás gondja.

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

KEVEREDÉS

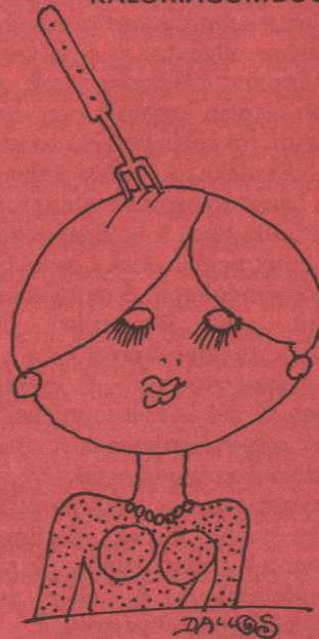
SZÉPSÉG

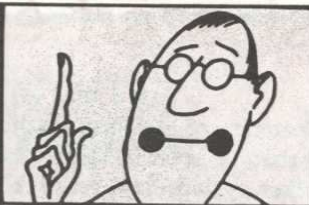
— En vagyok a világ teg-
szebb férfia. Bár el kell is-
mernem, hogy négyéves
korom óta nem néztem tú-
körbe.

(Ludas Matyi, 1986. 8. sz.)
Vagy férfia, vagy pedig: férfiuja!

Keresztessy Attila
Debrecen

KALÓRIAGOMBÓC

A „Beszélni nehéz!” – a nyelvtanórákon

Ezen a címen mutatta be folyóiratunkban (1987. évi 2. szám 9–10.) Bagi Ádám: hogyan hasznosíthatók rádióműsorunk példái az általános iskolai anyanyelvi nevelés mindennapjaiban. – Vegyük most szemügyre ugyanezt középiskolás szinten!

E bevezetőt olvasva bizonyára sok magyar szakos tanárnak ez az első gondolata: „Éppen elég a középiskolai tananyagot elvégezni, s érettségire, felvételi vizsgára előkészíteni a tanulókat. A tantervi anyag kitölti időnket, fölösleges oda még valamit beépíteni!” – De ha ez a „valami” – a rádió „Beszélni nehéz!” adása – segíti munkánkat, módszert kínál a tantervi anyag megtanításához, játékosá teszi a nyelvtanulást, akkor érdemes fontolóra venni: elfogadjuk-e ezt a segítséget.

Tekintsük át a szakközépiskolai és gimnáziumi tantervi anyagot: hogyan kínálkozik, sőt kívánczik az egyes témakörökre a kéthetenként jelentkező „Beszélni nehéz!” rádióműsor.

Az első osztályos nyelvtani anyag első fejezetéhez (Az ember és a nyelv) mindkét iskolatípusban kapcsolhatók az adásban elhangzó és a rádióújságban közzétett példamondatok. A jelek alapján ugyanis meg tudják állapítani, mi volt a beszélő gondolat-közlő szándéka. A rádióadásban hibásan hangsúlyozott (eredeti) formából kitűnik, hogy a hallgatóhoz eljuttott üzenet nem azonos a továbbításra szánt gondolattal. A tanulók összehasonlíthatják saját javításukat Deme László hangsúlyozásával és a hozzá fűzött magyarázattal. E példák megfigyelhetők a kommunikáció tényezői, megvalósulásának feltételei.

A szakközépiskola egyik (Mi a helyes nyelvhasználat titka? című) leckéjéhez szánt tanári megfigyelési szempontok vonatkoztathatók a példamondatokra is. A helyes nyelvhasználat követelményeinek tankönyvi meghatározása akár az írásve-

títővel kivetített Beszélni nehéz!-példákból is levonható. Ha utána meghallgatjuk a (magnóra felvett) adást, jól érzékelhető, hogy nem elég elsajátítanunk az írásbeli nyelvhasználat szabályait, „el kell lennünk” a szóbeli nyelvhasználat titkait is. Ehhez a tankönyv nem tud segítségünkre lenni, a Beszélni nehéz! műsor viszont szinte „diktálja”: milyen megfigyelési és tanulási út vezet ahhoz, hogy a beszéd hű tükrre legyen gondolatainknak.

Az az anyagrészt, amely gimnáziumban és szakközépiskolában egyaránt A közlésfolyamat nem nyelvi eszközei címet viseli, egyenest sугallja a tanárnak, hogy fogadja el a rádióműsor segítségét. A hallott felvételekhez hozzáképzeltetjük a gesztuskészletet: arcjátékot, kézmozdulatot, testtartást.

A középiskolai első osztályos tananyag második fejezetéhez (a Szöveg-tanhoz) még több segítséget nyújt a Beszélni nehéz! műsor. Az olyan anyagok tanítása, mint Az élőszó zenei eszközei, a Miben gazdagabb az élőszó, mint az írott szöveg?, A hangsúly, A hanglejtés, A szünet és a beszédtempó, elképzelhetetlen „hangosított” példák nélkül. Megtákaríthatjuk a mondatok önálló gyűjtésére és felvételére fordítandó időt, ha gondosan válogatott rádiós mondatokat használunk fel szemléltetésre. Ugyanakkor élményt nyújtóan győzi meg a tanulókat az elhangzó magyarázat a hangsúly és a szünet értelmet tükröző szerepéről.

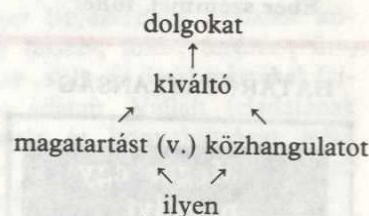
Egy példát csak! Sokkal inkább meg kell szüntetnünk az ilyen magatartást vagy közhangulatot kiváltó dolgokat. – A rádiófelvételen a beszélő a magatartás-t erősebben hangsúlyozta, mint az ilyen szót, s utána szünetet is tartott. Ezzel a mondat hangosítása azt a téves közleményt adta tudtul, hogy meg kell szüntetnünk a magatartást (és a dolgokat).

Gondolataink akkor sem az eredeti

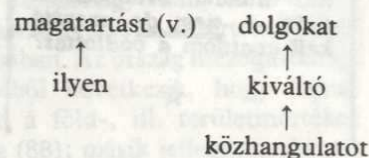
szándékunk megfelelően jutnak el a hallgatóhoz, ha a hangsúly és a szünet elmarad. – Nézzük ezt: Különböző, orvosok által megvizsgált és jóváhagyott pótlékot kevernek bele. – A rádióban szünet nélkül hangzott a mondat, gyenge hangsúllyal az orvosok, s így a különböző jelző rájuk utalt, – helytelenül. (Az efféle veszélyekre lásd Miskolczi Margit és Deme László írását 1988. évi 2. számunk 8–9. oldalán. – A rovatszerk.)

A középiskola második osztályában a tananyag első fejezetének (A mondat és a szó a közlésben) tanításakor ismét elővehetjük a korábban megismert példamondatokat. Most a szószerkezetek megértését, a mondatbeli építkezés megtanítását segíti a Beszélni nehéz! példaanyaga.

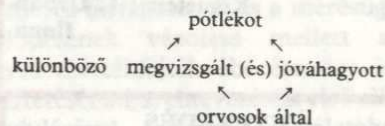
A helyes formában elmondott „Sokkal inkább...” kezdetű mondat egyik részletének szinteződése és tömbösödése így ábrázolható:

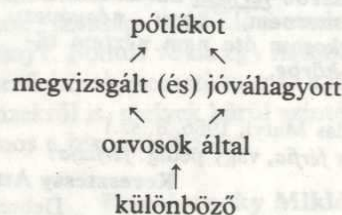
A rádióadásban hibásan elhangzott formának ez a képlete:

A szünet és a hangsúly hiánya is eltorzítja a szószerkezeteket. Másik példánkban helyes hangsúlyozással és szünettartással ilyen az egyik szerkezet:

A helytelen meghangosítás ezt illyenné torzította:

A második tananyag további részeinek tanításához felhasználhatók a műsorban elhangzott magyarázatok. Például: az *egy* szó hangsúlyozásáról számnévi és névelői használatában; a határozók hangsúlyáról; a *hogyan* kötőszó szerepéről tárgyi és célhatározói mellékmondat élén; a kérdő mondatok hangsúlyáról és hanglejtésformájáról. (Itt jegyzem meg: a Beszélni nehéz! korábbi adásaiból témakörönkénti csoportosításban összeállítást készített Sámbockréthy Péter. Amely iskola üres magnókazettát küld, annak Miklós József kollégánk díjtalanul átjuttatja ezt az anyagot. Címe: Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola, Komárom, Tancsics M. út 75. – 2900.)

A harmadik osztályos tananyag első fejezetének (Stilusrétegek) tanításához is felhasználhatjuk a példamondatokat. A stilusrétegek jellemző jegyeinek követése csak az írásbeli formákhoz elegendő. Az egyes stilusrétegek hangosításához sok gyakoroltatásra van szükség. A stilusárnyalatok (hangnemek) tanításához is módszert kínál a Beszélni nehéz!

A harmadik tananyag második témaköre (A művészi nyelvhasználat sajátosságai) bizonyíthatóan igényli, hogy megismerkedjünk a helyes hangsúlyozás szabályaival. Hiszen az előadónak alkalmaznia kell a szövegfonetikai eszközöket, mert nem elsősorban a saját gondolatait kell tolmácsolnia, hanem az író, a költő üzenetét.

Tanítványaink így a **negyedik osztályra**, ha a három év alatt fülük „kifinomult”, azaz érzékenyek lettek a szép magyar beszéd elleni vétségekre, már önállóan felismerik: mire használható a Beszélni nehéz! sorozat. Hiszen a negyedik évfolyam anyagának két témaköre (Szöveg- és Nyelvtörténet) kevés új elemmel bővült ismétlés. Ekkor már a tanulók a szaktanterem faliújságára kitett példamondatok jelölését önállóan is megoldhatják.

Kiragadott példáimmal azt igyekeztem bizonyítani, hogy a rádió Beszélni nehéz! adásának a középiskolai tananyaghoz kapcsolása nem többletmunkát, hanem *segítséget* jelent a tanároknak. S az oktatásin túl *nevelő* hatást is elérhetünk a példamondatoknak a tanítási órához kapcsolásával: növendékeinket egyszersmind a beszéd felelősségére, a kimondott szó súlyának érzékelésére, szavaink hatásának figyelésére neveljük. Ha a négyéves középiskolai tananyag

egyes témaköréhez hozzákapsoljuk a Beszélni nehéz! adásait, megláttatjuk a magyar nyelv élőszóbeli használatának normáját.

A műsorral összekapcsolódó tanítási forma megérett a tanulóinkkal, hogy a magyar nyelvtan nem csupán egy a tantárgyak közül, hanem a helyes nyelvhasználatnak, a nyelvvédelemnek is fóruma.

Így érthetik meg a tanulók, hogy Felsőbüki Nagy Pál szavai a ma magyarságához is szólnak: „A nyelv fontosabb az alkotmányánál is. Új alkotmányt szerezhet a nemzet, de új nyelvet nem, mert akkor már megszűnt magyarnak lenni.”

Fábián Györgyné
(Csongrád)

Az anyanyelv és a szülőföld vonzásában TALÁLKOZÁS CSALLÓKÖZBEN

Látogatás vagy szolgálat?

Lehet, hogy a hívó fél részéről pusztán csak a kíváncsiság volt a fontos. Ám a meghívottak részéről ez a csallóközi kirándulás több volt a szokásos ismeretterjesztő tevékenységnél. Szolgálat volt. Szolgálat azért, hogy az anyanyelv embert formáló szerepére figyelmeztesse, döbbsen rá a hallgatókat.

Lőrincze Lajossal együtt csallóközi kirándulásunk során Somorján a magyar gimnáziumban és Dunaszerdahelyen a Művelődési Központ színháztermében találkoztunk hallgatóinkkal. Az első meghitt volt, mintha egy osztály közössége tartott volna valamiféle családi ünnepet. A második meg parádés volt, színházi előadáshoz hasonlatos telt nézőtérrel és a színpadon az előadókkal.

És az előadások?

A *Szülőföld, példaképek, anyanyelv* cím olyan kimeríthetetlenül gazdag és szerteágazó téma, amiről hetekig-hónapokig szólhattunk volna mindketten. A beszélgetés közös vagy rokon emlékeink felidézésével indult. Ebben csupán a legszűkebb haza, a szülőföld parányi pontja esett távol egymástól. Hiszen Szentgál, a Bakonyban megbúvó kis falu, valamint a csallóközi Somorja valóban nemcsak messze van egymástól, hanem még nyelvi világukban és színeikben is különböznek egymástól. Ám a beszélgetés során a nyelvtörténeti szempontok figyelembevételével megtaláltuk a közös vonásokat. A helynév etimológiájával, Somorja esetében például a *Santa Maria – San Maria – Samarja – Somorja* átalakulás folyamatának ismertetésével település- és művelődéstörténeti jellegzetességeket idéztünk fel, és ez a hallgatóságnak hasonló szándékú inspirációkat is adhatott.

A példaképek emlegetésekor Pais Dezső, Kodály Zoltán, Illyés Gyula

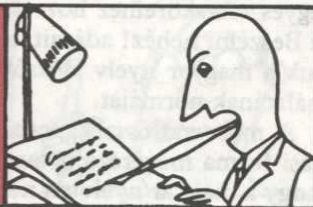
és Péchy Blanka neve került elő legtöbbször. A személyes emlékek idézése elevenné varázsolta a hallgatóság előtt mindnyájukat, hiszen a hétköznapi kis tettei, apró emberi jellemzői a nagy egyéniségek közvetlenségét igazolták. Egyébként ők azért válhattak példaképpé, mert az érték, a tiszta emberség, az erkölcsi szigorúság kivételes megtestesítői voltak.

A beszélgetés harmadik része az anyanyelvhez való viszony történeti mozzanatait érintette. Lőrincze Lajos az Édes anyanyelvünk rádiósorozat történetét, benne Kodály Zoltán meghatározó szerepét idézte föl. Én a Péchy Blanka alapította Kazinczy-díjról, majd a Kazinczy-versenyekről, az országossá növekedett nyelv-művelő mozgalomról beszéltem. Közben mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy az anyanyelv gondozása rendszeres munkát kíván, a tudományos vizsgálódáson kívül a társadalom szélesebb rétegeinek bevonását is, napjainkban egyre sürgetőbben.

Ezekről a területekről szóltunk mindketten. A különféle versenyekről – elsősorban a győri Kazinczy- és a sátoraljaújhelyi „Édes anyanyelvünk” versenyről, a „Beszélni nehéz” körök országossá váló mozgalmáról, és azokról az alkalomszerű kezdeményezésekről, amelyekkel az anyanyelv elsilányosodásának, a hitelét vesztettségnek, a durvaságnak, az egyéb nyelvi-magatartási torzulásoknak a megszüntetését vagy csökkentését szeretnénk elérni. Arra hívtuk fel minden jelenlévő figyelmét, hogy a nyelv-művelő munka nem csupán a nyelvészek feladata: feladata minden magyarul beszélőnek. Ezt az emberi kötelességünket nem szabad elfeledni, kinek-kinek a maga területén napi kötelességként kell végezni. Ez valószínűleg ember szolgálat: a megmaradás és megőrzés egyedüli feltétele és biztosítéka.

Z. Szabó László

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

A köznyelvi kiejtés szerint!

„A kiállítás megtekinthető” – tájékoztatót hibás fölíratával egy tévé-műsor; majd az volt olvasható a képernyőn, hogy melyik „kulturális” központban. Egy film szereplőinek és készítőinek névsorában (szintén a tévében) TÍBOR-t olvashattunk (így, csupa nagybetűvel); s még ugyanazon az estén a sport hírekben hallhattuk is ezt a „Tíbor”-t egy sportoló nevében a hírolvasótól. „Igazán finom” – mondta egy madártani szakember a rádióban.

Mindezek alkalmi „tollbotlások”, egyéni kiejtési hibák, – gondolhatnók, hiszen – írásban – inkább az

ellenkező jelenség tapasztalható, a hosszú ékezetek hiánya, és – beszédben – a rövid magánhangzós ejtés. Az első esetben gyakran az írógépek fogatékosságai miatt tűnnek el a hosszú ékezetes betűk, ám, hogy mi a helyzet a rövid magánhangzós ejtéssel, arra nehéz válaszolni. A legfőbb ok bizonyosan az a nyelvi tény, hogy hazánk nyugati nyelvjárásaiban nincsenek meg mindenütt egyes hosszú magánhangzók (*i, ú, ü*): *buza* (köznyelv: *búza*), *tanító* (kny. *tanító*), *tűz* (kny. *tűz*). Nyilván befolyásoló tényező még e hangoknak hangsúlytalan helyzetbe kerülése (például szó-

végeken) és egyes alakpárok hasonító hatása (*víz : vizek*), hogy egyéb okokat, amelyeket a tudomány földértett, ne is említsek.

A fentebb felsorolt példáinkban írt vagy mondott *i*-kre visszatérve egyiknél-másiknál megint csak a nyelvjárásokra kell figyelmeznünk. Már a XVIII. században is általánosak voltak a legtöbb keleti nyelvjárásunkban a *cúkor*, *nyúgodt*, *pípa*, *tűkör*, *Tíbor* mintájú szóalakok. Ezek kialakulását a nyelvtörténeti kutatás általában a hangsúly hatásával magyarázza. S az iménti példásor ismét visszavitt bennünket kezdeti adataink *Tíbor*-ához. Ez és a *finom*, valamint sok hasonló (*körút*, *öv*, *övezet*) tehát – legalábbis szegről-végről – a nyelvjárási ejtismód rokonságához sorolható. A múlt század első felében is megvolt például a *kör* (kny. *kör*), amelyet Vörösmarty Mihály kifogásolt a színészek beszédében. Tehát a hosszú és a rövid változatok megfigyelése és minősítése sem újság.

A nyelvjárásokból kialakult – vagy inkább: föléjük boltozódott – köznyelvünk jellemzője azonban a hosszú és a rövid magánhangzók ejtéskülönbsége, s ennek megfelelően rögzítette helyesírásunk is a szavak írásképet. Az írott szövegektől mindig és mindenütt megkövetelendő a közmegegyezéssel kialakult és kialakított helyesírás alkalmazása. A beszédnél azonban csak akkor kívánható meg a köznyelvi szokáshoz, a köznyelvi kiejtéshez való pontos igazodás, ha a közélet valamely fórumán szólnunk; de még ezen a szinten is lehetnek fokozatok. A sajtó, a rádió, a televízió országnyi nyilvánossága megköveteli a köznyelvi írás- és kiejtismódot. Ezért ügyeljünk a *kör*, *körút*, *kulturális*, *tekint* és a hasonló helyesírására, kiejtésére, s tegyünk csak pontot az *i*-re: *finom*, *Tíbor*.

Büky László

Petőfi híd, Bodrog-híd, Lánchíd

Igaz, hogy a 11. kiadású helyesírási szabályzat megjelenése óta már négy év telt el, ennek ellenére bizonyos észszerű változtatások csak nagyon lassan érvényesülnek és terjednek el a mindennapi gyakorlatban. Ezek közé sorolhatjuk a hidak nevének írását is.

Az első fontos tudnivaló az, hogy az új szabályzat – a korábbival ellentétben – a hidak nevét is közterületnévnek minősítette. (A járművek a hidakon ugyanúgy közlekednek, mint az utakon!) Logikus tehát, hogy az utakra, terekre, sugárutakra, közökre érvényes írásmódot kiterjesztette a hidakra is. Ez azt hozta magával, hogy a *Felszabadulás tér*, *Tévesztő köz*, *Kossuth utca*, *Béke sugárút*, *Móricz Zsigmond körtér* mintájára az olyan hidneveket, amelyeknek az első eleme valamilyen személynév vagy köznévi, a 182. szabálypont értelmében így kell írunk: *Erzsébet híd*, *Petőfi híd*, *Margit híd*, *Szabadság híd*.

Számos esetben azonban a híd nem kap saját, megkülönböztető nevet, hanem egy folyónév tájékoztat a hollétéről. A *Bodrog-híd*, *Sebes-Körös-híd*, *Mosoni-Duna-híd* úgy értelmezendő, hogy a Bodrognak, a Sebes-Körösnek, a Mosoni-Dunának a hídjáról van szó, vagyis a *híd* szónak kötőjellel való kapcsolása a folyó nevéhez arra utal, hogy pl. a *Bodrog-híd* ugyanolyan jelöletlen birtokos jelzős szókapcsolat, mint a

Bodrog-víz, *Bodrog-part*, *Bodrog-meder*.

A *pontonhíd*, *kábelhíd*, *lánchíd*, *tubushíd*, *völgyhíd* nem hídnévek, hanem olyan jelentéstömörítő szóösszetételek, amelyek a híd alakjára, szerkezetére, mérnöki megoldására, rendeltetésére utalnak; ezeket a szavakat (mivel köznevek) kisbetűvel kezdve írjuk. Persze az ilyen hidak is kaphatnak nevet: *Széchenyi lánchíd*. Ez a budapesti *lánchíd* azért lett kivételesen nagy kezdőbetűs *Lánchíd* írásúvá, mert a nyelvhasználatban elmaradt előle a személynévi jelző: a szónak egymagában kell betöltenie a tulajdonnévi szerepet. (Vö. *Akadémia*, *Nemzeti*.)

Ismeretesebb több köznévi elemet magukba foglaló nevek is: *Ősszekötő vasúti híd*, *Hortobágyi kilenclyukú kőhíd*. A nagy kezdőbetű az ilyen esetekben csak az első elemet illeti meg.

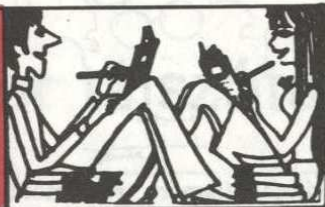
Sok külföldi hídnév helyesírásában is állást kell foglalnunk. Általában, ha lehetséges, lefordítjuk őket; írásmódjukat ilyenkor a már említett szabályok határozzák meg: *Marco Polo híd*, *Károly híd*, *George Washington híd*, *Britannia tubushíd*, *Garabits völgyhíd*, *Menai lánchíd*, *Göltzsch völgyi vasúti híd*; de: *Boszpórusz-híd* (mert a szerkezetben a *Boszpórusz* nem a híd neve, hanem arra utal, hogy a Boszpórusz hídjáról van szó).

Bozsik Gabriella

MEGJELENT

a Helyesírási kézikönyvtár, ma élő nyelvünk szavainak bő helyesírási útmutatója. 130 000 szavával és szóalakjával akadémiai szintű tanácsokat ohajt adni a helyesírás tekintetében igényes közönségnek.

Rovatunkban erre az új és közérdekű könyvre részletebben is vissza fogunk térni. A rovatvezető

„A derék ifjakban lángolt a hazai nyelv szerelme...”

„Nagy öröm, hogy Kazinczy és Kosuth földjén ma is gyarapodik azoknak a száma, akik *értik*, helyesen és szépen *mondják* a szót. A széphalmi mestert idézve, talán elmondhatjuk legkiválóbb diákjainkról, amit ő a pozsonyi tanulókról írt: »A derék ifjakban lángolt a hazai nyelv szerelme, melynek virágzása nélkül semmi nép sem emelkedhetik kultúrára« – írja Kováts Dániel Tizenöt éves az országos anyanyelvi verseny című visszaemlékezésében. (Újhelyi Körkép 1988. október)

Az első alkalom, hogy nélkülözünk kellett Péchy Blanka művésznőt, az anyanyelv ápolásának megszálott hívét, a verseny díszelnökét. Már csak örökölt hagyott figyelmeztetése adhat hitet és erőt a további munkához: „...elsősorban helyesen kell beszélni, nem szépen.” Ezt a tanácsot fogadták meg azok a tanárok és a versenyre vállalkozó tanítványaik is, akik eljöttek az 1988-as őszi döntőbe a vendégszerető városba.

A verseny másfél évtizedes története igazolja, hogy ma már országos méretekben jelentős hatással van az iskolai anyanyelvi nevelésre; tudatosabb lett a felkészítés, és túl a szűkebb értelemben vett szakmai célján, emberformáló szándéka is egyértelművé vált. Ezt a megállapítást támasztja alá a versenyen részt vevő tanulók megjelenése, magatartása és teljesítménye.

Felejthetetlen élmény volt a kiegészítő program is: pénteken este a „Honszeretet” című diszünnepségen – amelyen dr. Czibere Tibor művelődési miniszter mondott ünnepi beszédet –, szombaton este pedig Paskándi Géza: „Éljen a színház!” című művének ösbemutatója a nyíregyházi Mórty Zsigmond Színház művészeinek előadásában.

A verseny emlékplakettel jutalmazott szereplői: Bögi Terézia, Széche-

nyi István gimnázium (Sopron), Fischl Mónika, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet (Székesfehérvár), Gábor Andrea, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet (Debrecen), Garai Géza, Teleki Blanka Gimnázium (Székesfehérvár), Glózer Rita, Bródi Imre Gimnázium és Eü. Szakiskola (Ajka), Kátona Judit, Györffy István Utcai Gépiró és Gyorsíró Szakiskola (Budapest), Kazsimérszki Alida, Kosuth Lajos Gimnázium és Eü. Szak-középiskola (Sátoraljaújhely), Kiss Ágnes, 214. Sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Gyöngyös), Kotán Mária, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Iskola (Jászberény), Lukácsi Katalin, Batsányi János Gimnázium és Óvónői Szak-középiskola (Csongrád), Marcsa Attila, Madách Imre Gimnázium (Budapest), Marik Brigitta, Gépiró és Gyorsíró Szakiskola (Szeged), Mayer János, III. Béla Gimnázium (Baja), Nedbál Mónika, Gépiró és Gyorsíró Szakiskola (Budapest), Porkoláb Beatrix, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Iskola (Miskolc), Szabó Katalin, Bajza József Gimnázium (Hatvan), Tacsai Krisztina Enikő, Gépiró és Gyorsíró Szakiskola (Debrecen), Tárkányi Botond, Szinyei Merse Pál Gimnázium (Budapest), Tóth Zsuzsanna, Jókai Mór Gimnázium (Komárom), Végh Zoltán, Bláthy Ottó Ipari Szakmunkásképző Iskola (Tata).

Tanítványaik többszöri sikeres felkészítéséért emlékplakettet és pénzjutalmat kaptak: Dudás Józsefné, a miskolci Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet tanára és Fábán Györgyné, a csongrádi Batsányi János Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola tanára.

Graf Rezső

Kokó, Cila és társaik

Az emberi magatartás egyik legjellemzőbb oldala a nyelvi magatartás, az, ahogyan beszél valaki. Érvényes ez felnőttekre és gyerekekre egyaránt. A pedagógus arra törekszik, hogy minél alaposabban megismerje tanítványait, s a megismeréshez a nyelvi megnyilvánulások értékes adatokat szolgáltatnak.

Elég sokat lehet olvasni az ifjúsági nyelvről, a diáknyelvről, ám az íráskor többsége a szókincset vizsgálja. Viszonylag kevesebb szó esik a ragadványnevekről, illetve ezek fajairól: a megkülönböztető, a gúny- és becenevekről.

Úgy gondolom, a nevek vizsgálata, a névadás okainak elemzése szintén

segíti a tanulók megismerését, sőt egy-egy közösséget is.

Az alábbiakban az általam gyűjtött anyagból mutatok be néhány példát típusonként.

1. A családi és személynevek játékos alakítása szótagcserével, a monogram „szavasításával”, anagrammával és egyéb módon: Vajda – Davaj; T. Zs. – Tozse; P. Zs. – Pözső; Kovács – Kokó; Laci – Cila; Gyurka – Gyurma; Jutka – Csutka (célzás a lány fejállására és frizurájára); Schneider – Söző; Andi – Bandi; Dömötör – Dörmi; Buza Gabriella – Badrazugi Ella.

2. Jellemző tulajdonság, szokás alapján: Copf (hajviselet); Lufi, Guriga, Kalóriagombóc, Abonett, Moby Dick (kövérség); Radar (a fülek állása); Papagáj (az orr formája); Hasbeszélő (motyogó, halk beszéd); Kacsa (gyakori vízivás); Kapszi (a Kaszpi-tenger téves ejtése); Gugi (guggolás nevetés közben).

3. A szülő foglalkozása alapján. Ez hagyományos névadás a településen. 20–25 évvel ezelőtt még ilyen formák éltek: *Elnök Pali*, *Edző Laci*, *Figaró*. Ma szellemesebb elnevezéseket találunk: *Kamatláb* (az édesanya a takarékszövetkezetben dolgozik); *Távrecsegő* (telefonközpontos a mama); *Schweppes* (a papa pincér).

4. Filmek, tv-műsorok, népszerű olvasmányok szereplői adnak okot a névadásra: *Tás*, *Vahur* (Fekete I. népszerű regényének megfilmesített változatából); *Kengyelfutó gyalogkakukk* (népszerű rajzfilmből); *Müszi*,

RADAR

Gábiel (ismert reklámokból). Ez utóbbinak alapja nem az alaki hasonlóság, hanem a mentőangyalszerep, amit a sugással vállal a név viselője.

5. A névadás alapja egy asszociálódó másik fogalom: *Mag – Napraforgó*; *Türi – Csusza*; *Török – Allah*; *Kakuszi – Dió*; *Hegedüs – Vonó*.

6. Nem motivált névadás. Annyira

meghökkenítő, képtelen a társítás, hogy éppen emiatt kerül be a köztudatba a név: *Zeusz*, *Buák*, *Ámpir*, *Dandaru*, *Kompodé*, *Plútó*.

Az idézett példák többsége jó megfigyelőképességről, játékoságra való hajlamról, ötletességről tanúskodik. Akadnak tapintatlan, durva elnevezések is, de a pedagógusnak nemcsak az adatgyűjtésben, hanem a vadhajtások nyesegetésében is szerepet kell vállalnia.

Gerendeli György
(Dombegyház)

A nyelvtudomány kérdéseinek újrafogalmazása

MAI BESZÉLT NYELVI KUTATÁSOK

Rovatunkban rendszerint nyelvtudományunk már kész alkotásairól adunk hírt, rövid értékelést, összefoglaljuk a szakirodalomból azokat az eredményeket, amelyeknek nyelvművelő jelentőségük van, illetve ilyen hatásuk is lehet.

Most (és egyszer-egyszer majd a későbbiekben is) a nyelvtudomány műhelyeiben még csak formálódó kutatásokról, módszerekről, kérdésfelvetésekről szólnunk.

Örömmel jelenthetjük már előjáróban, hogy a XX. századi nyelvészetet megújító általános elméleti eredmények mindennapi elemeivé kezdenek válni a mi nyelvtudományunknak is, s az új kutatásokat már ezek az új eredmények inspirálják. Nevezetesen: a beszédbeli második személy fölfedezése, a nyelvnek nem mint szabályrendszernek, hanem mint kommunikatív folyamatnak a felfogása és működésében történő vizsgálata. Társadalmunk gyors, szinte robbanásszerű átrétegződése is újfajta kutatási módszerek alkalmazására és a kérdésfelvetések újrafogalmazására kényszeríti a tudományos műhelyeket.

Azok a kutatások, amelyeket most mutatunk be, már a fenti gondolatok jegyében fogantak. Tárjuk a mai nyelvhasználat, a funkcionáló, a működő nyelv, annak is általános formája, a beszéd; a beszélt nyelv területi és társadalmi rétegeinek föltérképezése, a nyelvhasználat stílárja és szociális változatainak rögzítése és feldolgozása. Az *előnyelvi kutatások* munkaprogramja, az ország különböző helyein folyó beszélt nyelvi vizsgálódások összefogása és megújítása 1985-ben kezdődött meg a Nyelvtudományi Intézetben.

A *beszéd mint spontán folyamat* érdekli elsősorban azt a fiatal kutatócsoportot, amelynek tagjai *budapesti köznyelvi vizsgálatokat* végeznek. Ezért új módszereikkel nem szimulált, hanem olyan, közvetlenül az életből ellesett nyelvi korpuszt gyűjtenek (magnetofonokkal és számítógépekkel), amely lehetővé teszi a beszéd valóságos folyamatának kutatását. Szociolingvisztikai interjúval rögzítik az egyes társadalmi rétegek eltérő nyelvhasználatát. A mintába egyetemisták, tanárok, bolti eladók, gyári fizikai munkások, szakmunkástanulók tartoznak; az elemzés életkor, nem, iskolázottság, foglalkozás szerint egyaránt lehetséges. Rögzítenek

csoportüléseket is, elemeznek eredeti magánfelvételeket, például a Főtaxi diszpécseri és sofőrei közötti beszélgetéseket.

Munkájuk során nemcsak nyelvi, hanem szociológiai kérdésekkel is szembekeverülnek a kutatók. Egy-egy új fővárosi lakótelep, mint például Gazdagrét vagy a város éppen átellenes pontján Káposztásmegyer sajátos, új összetételű lakókkal népesült be. Közülük sokan nemrég esetleg még nyelvjárásban beszéltek, mára a világvároslet átalakította személyiségüket, szokásrendszerüket; nyelvhasználatuk változása csak társadalmi, szociális létük változásának függvényében érthető meg.

A jól megtervezett anyaggyűjtés, a szociológiai szempontból is gazdag, egyre duzzadó adattár sokirányú feldolgozást tesz lehetővé. A vizsgálatok kezdeteit mutatja be, és egyúttal körvonalazza a továbblépés irányait a *Beszélt nyelvi tanulmányok* című kötet. Szerkesztette a munkacsoport vezetője, *Kontra Miklós*, megjelentette a Nyelvtudományi Intézet 1988-ban.

A szerzők a gazdagréti kábeltelevízió egy kiválasztott felvételét veszik szemügyre (egy lakó, a kerületi tanácselnök és egy tanácsi tisztviselő beszélgetése), s mindannyian ezen a konkrét anyagon közelítik meg az egyes tudományos és módszertani kérdéseket (pl. rögzített szöveg lejegyzése, a beszédszünetek kommunikációs értéke). Érdekes a kötet gesztusnyelvi tanulmánya, de még érdekesebb a munkacsoport ajánlata: kérésre bárkinek átmaszolják üres kazettára az eredeti hang- és videofelvételeket. Iskolák, szakkörök, egyének is bátran fordulhatnak e kéréssel a Nyelvtudományi Intézethez.

A bevezetőben vázolt hatások jegyében újulnak meg a *dialektológiai kutatások* is. Céljuk korábban a még létező nyelvkincs minél teljesebb körű összegyűjtése volt, s ezt meg is tette a nyelvatlasz és számos kitűnő tájszótár.

A mai nyelvjáráskutatást ugyancsak a nemrég lezajlott társadalmi folyamatok és a nyelvtudományi forradalom által meghatározott kérdésfelvetések jellemzik. Kutatói a nyelvet mint szociológiai jelenséget fogják föl, ezért a városi köznyelv és a nyelvjárások – mint két szélső bázis – között kialakuló regionális változatokkal foglalkoznak, hogy felmérjék, miként ala-

kulnak az egyes nyelvi sávok a népességmozgás, a tömegkommunikációs eszközök által meghatározott társadalmi közegben.

Ebben a munkában természetesen különösen fontosak nyelvtudományunk vidéki műhelyei. Intézményesen a pécsi egyetem, a szombathelyi, a szegedi tanárképző főiskola, valamint a Nyelvtudományi Intézet már említett csoportja vesz részt az új előnyelvi kutatásokban. Kőszeg-Hegyalja (Velem, Kőszegszerdahely és Doroszló); Szekszárd, Kakasd, Kiszékel Tolna megyében; a Komárom megyei Úny község – íme néhány a kiválasztott vizsgálati helyek közül. A várható tanulmánytémák pedig többek között: nyelvjárások és köznyelv egymásra épülése, lexikális átalakulások, beszéd szintméresek, szociológiai és nyelvi változások összefüggései.

Nem véletlen, hogy jellegében hasonló kutatást dolgoztak ki az *újvidéki nyelvészeti műhely* munkatársai a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében. Csakhogy ott mindkét témakörrel egyetlen közösségnek kell megbirkóznia! Az alapkérdés ott is a nyelvnek funkciójában való vizsgálata, ám ez nyelvi peremhelyzetben, a kétnyelvűség viszonyai között sajátos jegyeket hordoz! Ezek feltárása végett tanulmányozzák például a gyermeknyelvi kutatások keretében anyanyelv és idegen nyelv egymásra hatását vagy a többnyelvű munkahelyi környezet okozta változásokat, hiszen így lesz teljes a Becse, Csantavér és Kanizsa mai beszélt nyelvé mintául vevő, de az egész jugoszláviai magyarság köznyelvét kutató munkaprogram.

Részeredményeket már említettünk. Közéjük tartozik az a kétnapos *tanácskozás is az élő nyelvről*, amelyet ősszel tartottak az egyes munkákban részt vevő szakemberek.

A további eredmények hosszú időn át először folyóiratok cikkeiben, később összefoglaló munkákban várhatók, s bizonyosan a *nyelvművelésre* nézve is fontos tanulságokkal szolgálnak. S azt is joggal remélhetjük, éppen a bevezetőben jelzett szemléletváltozástól, hogy nyelvtudományunk ezen a kutatási területen nem fog elmaradni a nemzetközi eredményektől.

Heltainé Nagy Erzsébet

A legújabb magyar tájszótárakról

Van annak talán már húsz esztendeje is, hogy Kolozsvári Grandpierre Emil egyik gondolatébresztő esszéjében szövé tette a magyar irodalmi nyelv folytonos megújulásának szükségességét. Sürgette egy olyan szótár összeállítását, amely ahhoz adna segítséget az íróknak, hogy friss, új és hangulatos népnyelvi, nyelvjárási szavakkal helyettesíthessenek szürke, elkoptatott köznyelvi szavakat, kifejezéseket. Amikor ez a cikk megjelent, már folytak az MTA Nyelvtudományi Intézetében az Új Magyar Tájszótár munkálatai, de megjelenése távoli remény volt csupán, s a nyelvjárási szinonimaszótár összeállítói legfőljebb Csűry Bálint szűk szakmai körnek készült Szamosháti szótárára vagy Kiss Géza-Keresztes Kálmán Ormánysági szótárára, esetleg Bálint Sándornak a méltán népszerű, néprajzi vonatkozásokkal teli Szegedi szótárára támaszkodhattak volna, ha valóban új, friss anyagot akartak volna adni, s nem múlt századi szavakat összeszedgetni Szinnyei József Magyar tájszótárából.

Azóta, mintha csak Kolozsvári Grandpierre sürgetésére, de inkább hosszas és fáradságos munka gyümölcseként sok kiváló tájszótár látott napvilágot. Kiemelkedik közülük *Penavín Olga* teljességre törekvő és néprajzi, névtani adatokat is közlő háromkötetes *Szlavóniai(kórogyi) szótára* (1968, 1975, 1978); *Imre Samu felsőőri* (1973), *Kiss Jenő mihályi* (1979), *Markó Imre Lehel kiskanizsai* (1981), *Rácz Sándor földéaki* (1984), *Villám Judit nagyörösi* (1987), *Gálffy Mózes székelyföldi* (1987), legutóbb pedig *Várkonyi Imre büssüi* tájszógyűjteménye (1988). Valamennyit bemutatni lehetetlenség – némelyikről olvashatott is az Édes Anyanyelvünk tábora a lap hasábjain –, föl hívni rájuk a figyelmet, használhatóságukat bemutatni azonban mindenképpen szükséges. Különösen az a legnagyobb vállalkozásról, a *B. Lőrinczy Éva* főszerkesztésében és *Hosszú Ferenc* szerkesztésével folyamatos megjelenés alatt álló *Új Magyar Tájszótár* eddigi két kötetéről (1979, 1988) meg a frissebb, újabb munkák érdekességeiről szóló beszámoló.

Lássunk először néhány számadat-

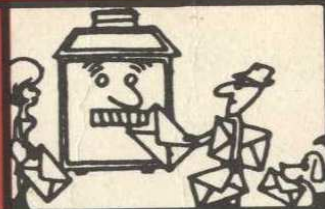
tot a Magyar Nyelvjárások Atlasza óta legnagyobb tudományos igényű dialektológiai munkáról, az *Új Magyar Tájszótárról*! Jóval több mint félmillió cédula (különböző adat) gyűlt össze több mint 4000 magyar anyanyelvű településről, s ezekből mintegy 120 ezer szócikket állítottak össze az eddig eltelt húsz esztendő alatt a munkatársak, 15–20 szakember, többnyire fiatal nyelvészek, akiknek jó néhány a nyelvtudomány kiváló kutatója lett közben. Közélesen megjelenhetne a szótár harmadik, utolsó előttinek tervezett kötete, de az eddigiekben is nagyon sok a további meglepő számadat, a nyelvi érdekesség. Például az *ágas* szó melléknévi használatának négy, a főnévnek pedig nyolc fő és 24 mellékjelentése van a különböző vidékeken az emelőlhaló fölhúzására szolgáló halászati eszköztől a rúgos tehén hátsó lábához leásott kikötőfáig; nem beszélve 56 összetételéről és nyolc szóhasználatáról. A szótár szerint a *fa* szó 1200, a *fű* viszont „csak” 500 körüli összetételben fordul elő. A *buktatás* szónak négy jelentése van, de ezek nagyon különböznek egymástól: több helyütt a szőlőszaporításnak egyik módja, Harasztiban sekély nyári szántás, ugarolás; Szolnokon a hajó egy helyben való megfordítása, Szernyemocsáron juhúsztatás a gyapjú megtisztítása céljából. A *buktató* szónak viszont jelentéstartalma szerint semmi köze az előzőhöz. A népnyelvben ugyanis Szeghalmon kátyú, sáros gödör az úton; a Balaton mellékén egy fajta horog része, más dunántúli községekben páros népi táncfajta, a Felvidék egy részén pedig a gabonakereszt alsó kévéje. Sok más érdekesség mellett megtudhatjuk, hogy az *alfa* nemcsak görög betű, hanem a járom alsó része; az *ald* igének ma is van néhol szid, átkoz jelentése, mint ahogyan a nyelv korai történetében Pais Dezső kimutatta; az *amélia* nem női név, hanem a húsvéti tojások festésére használt vörös festék, anilin; a kellemes hangulatú, szinte költői *ámolyog* jelentése ténferg, báméskodik, nem halad a dolgával; az *ancigli* a szélmalom vitorláján a keresztlécek meghajlítására

szolgáló ék, amely megakadályozza, hogy a vitorla lapja sík legyen; a *bobojó* Szlavónia magyarsága számára a paradicsom neve; a székelységben a bivalyborjú *bihalbocs*; a *figaró* pedig nem borbély, hanem Debrecenben kis termetű ember, Hajdúszoboszlón pedig sovány ló, gebe; az *éhhelholt* sem éhenhalt, hanem Tordán örökké éhes, falánk ember, Zilahon éhenkórász, Domokoson pedig fősvény; az *éhen vezett* sem halt éhen, csak nagyon éhes ember Nagykanizsán.

Az érdekességek, különlegességek mellett azonban igen fontos régi és még ma is élő szavakat lehet összegyűjteni a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek nyelvéből, mondhatni: szociolingvisztikai vizsgálatot lehet végezni a szótár alapján. A gyermeknyelv régi játékaikainak szinte néprajzi katalógusa kutatható föl a *bige*, *icka*, *gidázás*, *gricc* stb. címszavak alapján. A népi gyógyításra kapunk adatokat a *fülbecsöppentő*, *fülberesz*, *fülbefacsaró*, sőt *fülbemászó* szócikkekből, amelyek a házi kövirózsa leveléből facsart lének gyermek fájós fülébe való csöppentésére utalnak (nemrég alkalmaztam is egy szenvedésteli éjszakán – nagyon hatásos volt).

Ilyenfajta érdekességeket, hasznos tudnivalókat szinte valamennyi fönt említett tájszótárban ezrével találhatunk. Felsőőrön az *árok* jelentése első sorban gödör, és az *ásás* jelenti az árkot; a *baktol* éjszakázik, virraszt; a *barátfüle* lekváros derelye. Mihályiban aki *agg*, annak gondja van valamire; az *agyar* ember irigy; aki *álomszesszel* mond valamit, félálomban, félig alva, félig ébren mondja; az *áspiskigyo* házsártos, veszekedő nő. Kiskanizsán az *ágfog* zápfog; *boglyas*, akinek a haja borzas, *bongyor* viszont, aki természetből göndör hajú; a *bóna* hóbort; a *böske* pedig tréfás szóhasználatban a kályha neve. Földéakon *ácsingózik*, aki kíváncsiskodik; *akasztófácimer* a rossz, gonosz ember; *bazsajog*, ami kissé fáj, s ha beteg, akkor *benga*. Az Ipoly mentén *akolbíró* a juhosgazda-társaság vezetője; a jácint *alecindruska*; az *ámmenboldogozók* a karácsonyestet köszöntő gyerekek; *aranybárány* a menyasszony jelképes neve; *aranyaszájú* az a

POSTALÁDA

Trombitáló vagy trombitázó? Láb Péter levelezőnk – 9012 Győr, Malom u. 10. – azt kérdezi, hogy a címűl irt ige nevek közül vajon melyik a helyes.

Mind az -l, mind a -z ősi képzőnk; főnévből, melléknévből igét hozunk létre velük. Gyakran ugyanahhoz a névszóhoz mind a kettőt hozzátehetjük, de többnyire más-más jelentésük lesz: *porol – poroz, okol – okoz, formál – formáz, kormol – kormoz, sorol – soroz, szemel – szemez, magol – magoz, fejel – fejez*. Néhány esetben azonban ugyanaz marad a jelentése mindkét alaknak: *siel – szízik, ebédel – ebédez, vacsorál – vacsoráz*. Az ország egyik részén így használják, másik részén úgy. Előszörre hasonló esetnek látszik a *trombitáló – trombitázó* pár is. Mivel azonban – szerintünk – a *trombitázó* a hangszert is érzékelteti, a szaknyelvben így pontos; a *trombitáló* pedig mintha tágabb értelmű lenne, s a *trombitázás* utánzását is jelenthetné. *Trombitál*-hatunk például a szájunk elé kerekített kezünkkel, meg *trombitál* az elefánt is. Így hát mégsem hanyagolhatjuk el a szövegösszefüggést e két igenévi alak alkalmazásakor sem.

Egedy Mária

Iskolai osztályok jelölése. Fazekas József – 7627 Pécs, Káposztásvölgyi út 18. – levelében arról panaszkodik, hogy az iskolai osztályok jelölésében lépten-nyomon következetlenség tapasztalható. Levélírónk úgy tudja, hogy az általános iskolai osztályokat arab számmal, a középiskolaiakat pedig római számmal szokás jelölni. Párhuzamos általános iskolai osztályok esetén kis *a, b, c* betűt írunk az arab szám után, a középiskolai osztályokat pedig nagy *A, B, C* betűvel jelöljük.

Mi is a levélírónk által ismertett írásmódot tartjuk helyesnek és elterjesztendőnek. Érvényben lévő helyesírási szabályzatunk is az általános iskolai osztályoknak arab számmal és kisbetűvel, a középiskolai osztályoknak pedig római számmal és nagybetűvel való jelölését tanácsolja. A néhány hónapja megjelent Helyesírási kézikönyzár szójegyzékében szintén ennek megfelelő példákat találhatunk: 2. *a* vagy 2/*a* (az általános iskolában), illetve: II. *A* vagy II/*A* (a középiskolában). Ha ez a gyakorlat megszilárdul, és következetessé válik a jelzett formájú megkülönböztető jelölés, akkor például a IV. *A–IV/A* osztályos tanuló formát látva mindenki azonnal tudni fogja, hogy a szóban forgó tanuló nem általános, hanem középiskolás.

T. Urbán Ilona

Belázasul, megbetegül stb. Dr. Karcsay László – 9676 Hosszúpereszteg – levelében arról ír, hogy egyre gyakrabban lát, hall a címben szereplő igékhez hasonlóan szokatlan, meghökkenítő képzésű igéket. Szeretné tudni, mi erről a furcsa képzésmódról a véleményünk.

Kétségtelen, hogy nemcsak a szavaknak, hanem a ragoknak és a képzőknek a használatában is vannak divatok, egy-egy felkapott forma túltengése pedig zavarja az igényes olvasót, hallgatót. A nyelv azonban mint élő szervezet folyton alakul, új és újabb megoldásokat keres, hogy pontosabb és árnyaltabb lehessen. Hogy egy új orvosság beválik-e, az idő dönti el; így a feltűnő nyelvi jelenségek egy része is kihullik az idő rostáján, de előre nem tudhatjuk, melyik bírja majd ki a gyakorlat próbáját. Az Ön furcsállotta változatok többsége ma (még!) valóban meghökkenítő lehet (*belázasul, bőrsül, kipirosul, megbetegül*), ám már most sem mindegyik az. József Attila leírta: „*Fényesül a görce síkongva*” (Favágó). – *Öregszi* az ember, az állat, a növény, a ház,

de a hirnév *öregül, öregül*. Vagyis: ha megfelelő mondatot találunk számukra, már nem helytelenítjük őket annyira, sőt! A sok jó tanács előbb-utóbb *hasznosul* – az üzlet *hasznot hajt* – a táplálék *hasznosodik* a szervezetben.

Nyelvtani oldalról nézve az -ul, -ül (ál)vi sszaható képző, mint az -odik, -edik, -ödik, s lényegében vele azonos jelentésű: valamilyené válik valaki, valami. Mindkét képző ma is gyakori és termékeny, a különbség csupán annyi, hogy az -odik, -edik, -ödik a hosszabb mellénevekhez kapcsolódik, az -ul, -ül inkább az egytagúakhoz meg a *d-n-re* végződökhöz: *erős-odik, gazdag-odik, sötét-edik – kék-ül, zöld-ül, rövid-ül*. De miért ez az átcsapás? – tűnődik az ember. Hordoz-e többletet? Egy kis izlelgetés után úgy véljük, igen. Mintha a *megbetegedik (megbetegszik), meggazdagodik (meggazdagszik)* inkább a valakivel való történetet fejezné ki, a *megbetegül, meggazdagul* pedig az azzá válás folyamatát is érzékeltetné, s rajta az igekötő a befejezettséget. A *károsodik – károsul* pár például már jól mutatja a jelentésbeli szétválást, a *párosodik – párosul* első tagja pedig cselekvő jelentésű. Mindez arra int, hogy várjunk egy kicsit az ítéletünkkel, anélkül, hogy unostalan ezeket a formákat kellene használnunk. Csak a maguk helyén!

Egedy Mária

„Mit szólsz ehhez, tanár úr?” Molnár Kristóf tanuló – 1115 Budapest, Tétényi út 5/B – levelében azt kérdezi, hogy fér meg egymással a tegezö igealak (*szólsz*) és a magázó megszólítás (*tanár úr*).

Ez a forma nem gyakori, de nem is ismeretlen. Kedves, udvarias gesztus. Ha egy jóval idősebb vagy magasabb rangú, beosztású férfi, nő megengedi valakinek, hogy tegezze őt, az természetesen elegendő tesz a kitüntető felszólításnak, de szerényen érzékelteti, hogy tisztelete nem csökken. Például: *Kedves Éva néni, légy szíves, segíts nekem! – Köszönöm, miniszter úr, a jóindulatodat. – Professzor úr, kérlek, mi a véleményed erről a dologról? – Mit gondolsz róla, igazgató úr?* Ezek tegezö formájú mondatok, egyes szám 2. személyű az állítmány, a tulajdonképpeni alány a *te* névmás. A megszólítás nem tartozik a mondatba, ezért el is választhatjuk vesszővel tőle.

Egedy Mária

Arany, ezüst, bronz fokozat. Meggyes Károlyné – 1192 Budapest, Határ út 84. – a következő mondatot olvasta üzemi újságjukban: „A múlt év eredményes munkája alapján november 7-én 6 brigád az arany-, 2 az ezüst-, 3 a bronzfokozatot és az ezzel járó pénzjutalmat... vehette át.” Helyes-e itt a számjegyzírás (6, 2, 3), valamint az *arany, az ezüst és a bronz fokozat* egybeírása? Az idézett mondat számneveinek számokkal való írása ellen semmi kifogásunk sem lehet. Felsorolásban gyakori ez az eljárás, s mivel az idevonatkozó helyesírási szabályoknak nem mond ellent, mi sem kárhozzátjuk.

Az *arany fokozat, ezüst fokozat, bronz fokozat* egybeírása viszont helytelen. Ezek a kifejezések nem anyagnévi jelzős szerkezetek. Nem azt fejezik ki, hogy a *fokozat* a jelző által jelölt anyagból – vagyis *aranyból, ezüsből, illetőleg bronzból* való. Az *arany, az ezüst és a bronz* jelző a kitüntetés rangsorára utal, s a *fokozat* jelzett szóval minőségjelzős szerkezetet alkot. A címűl irt kifejezések egybeírására tehát semmi okunk.

T. Urbán Ilona